

HISTORIA SALONITANA I HISTORIA SALONITANA MAIOR – – neka pitanja

Lujo Margetić

"Osvajanje" i "razaranje" Salone, bijeg Salonitanaca na otoke i njihov povratak u Dioklecijanovu palaču – početak današnjeg Splita – izazivaju trajni interes znanstvenika i šire kulturne javnosti pa se i u novije vrijeme pojavilo nekoliko rasprava koje su bitno unaprijedile naše spoznaje o tim pitanjima. Zahvaljujući pak radovima S. Gunjače i N. Klaić uvelike je uznapredovalo istraživanje međusobnog odnosa djela *Historia Salonitana* (HS) Tome Arcidiakona i *Historia Salonitana Maior* (HSM), a ono je pomoglo temeljitijoj raščlambi vijesti o starijoj splitskoj povijesti. U ovome radu pokušat ćemo dati svoj prilog diskusiji o tim problemima.

I.

1. Tomin opis događaja od osvajanja Salone do djelatnosti Ivana Ravenjanina

Pri čitanju prikaza razdoblja od propasti Salone do zaključno djelovanja Ivana Ravenjanina prema djelu Tome Arcidiakona *Historia Salonitana* prvo što pada u oči jest da Toma ne daje nikakva kronološka uporišta o tome kada su se zbili događaji koje opisuje. Usto se on pri opisu propasti Salone vješto ograđuje od onoga što će čitatelju servirati pa kaže da se služi dijelom pismenom, a dijelom usmenom predajom i dijelom domišljanjima (*partim scripta partim relata, partim opinionem sequentes*)¹ i upozorava da nije dovoljno jasno kada se to zbilo, ali da se "tvrdi da je Salona razorena u doba Gota" (*Gothorum tempore (...) dicitur Salona fuisse destructa*),² što je također svojevrsno ograđivanje od nastavka teksta. S takvim ogradama Toma daje svoj prikaz, koji, skraćeno, izgleda ovako:

1. Dolazak Gota

Goti dolaze iz Teutonije i Poljske pod vojvodom Totilom. On se upućuje u Italiju i pri prolazu pljačka Dalmaciju i djelomično Salonu koja je zbog društvenog rasula bila lak plijen. S njime dolazi iz Poljske sedam ili osam plemenitih rodova koji od Totile dobivaju dozvolu da se nastane u Hrvatskoj te počinju tlačiti starosjedioc.³ (Ekskurs: Hrvatska se nekoć zvala Kurecija, a narod, koji se *sada* zove Hrvati, zvao

¹ F. Rački, Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana* (dalje HS), *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* (dalje MSHSM), vol. XXVI, *Scriptores*, vol. III, Zagreb 1894, 24

² Na i. mj.

³ HS, 24 – 25.

se Kureti ili Koribanti. Oni su živjeli divlje i imali primitivna shvaćanja. Spojili su se sa svojim novim gospodarima u jedan narod, doduše kršćanski, ali "natopljen arijanskom kugom". Ime toga naroda bilo je Goti ili Slaveni.)⁴

2. Osvajanje Salone

Vojvoda Gota, koji vlada Slavonijom osvaja Salonu. Salonitanci bježe na otoke⁵ i udaljenije krajeve. (Ekskurs: Papa Ivan šalje opata Martina u Dalmaciju radi oslobođanja zarobljenika od Slavena. Martin donosi u Rim relikvije mnogih svetaca; priče o osnivanju Dubrovnika i Zadra.)⁶

3. Salonitanci s otoka vraćaju se u Dioklecijanovu palaču (Split) na prijedlog Velikog Severa (koji je prije bijega prilikom gotsko-slavenskog osvajanja Salone imao kuću u Saloni); gotski ih vojvode u tome ometaju pa građani traže od bizantskih careva da im se odobri smještaj u Splitu i dodijeli salonitanski teritorij; carevi to dopuštaju i zapovijedaju gotskim i slavenskim vojvodama da puste Salonitance na miru.⁷

4. Djelovanje Ivana Ravenjanina

Papa ga šalje u Dalmaciju da obnovi vjerski život. Građani ga biraju za nadbiskupa, a papa ga posvećuje i odobrava splitskoj crkvi sva prava salonitanske crkve. Sever dariva svoju kulu i palaču u Splitu za biskupski stan. Prijenos kosti mučenika Anastazija i Dujma. Vojvode Slavonije uvelike poštuju splitsku crkvu.⁸

5. Gotski i hrvatski vojvode napuštaju arijansku herezu.⁹

Dakle, po Tomi se među salonitanskim bjeguncima nalazi i Veliki Sever, koji se s njima vraća u Dioklecijanovu palaču i onda daruje splitskoj crkvi svoju kuću u Splitu. Znači, vrijeme osvajanja Salone i vrijeme obnove crkvenog života u Dalmaciji pod Ivanom Ravenjaninom mogu biti po Tomi vremenski udaljeni u najboljem slučaju najviše 30 – 40 godina jer je inače nezamislivo da bi Veliki Sever mogao imati kuću u Saloni i kasnije u Splitu. Isto tako je nejasna i kronologija dolaska Gota i Slavena pod Totilom. Zar je doista Toma bio tako neobaviješten da nije znao razlikovati dolazak Gota i dolazak Slavena i tako loš pisac da nas ostavlja u punoj neizvjesnosti o vremenu kada se dogodilo sve ono što govori o Gotima-Slavenima, propasti Salone i nastanku Splita? Nije li Toma kao vrlo obrazovan čovjek i dobar pisac mogao sastaviti koherentniju priču? Smatramo da se zaključak upravo nameće: Tomu nije zanimala povijesna istina, jer je pisao politički spis. Tome treba dodati da je Toma bio nemaran u iznošenju konkretnih podataka, o čemu će biti više govora dalje u tekstu. Zbog Tomine tendencioznosti i nemara moderna je historiografija na sto čuda kako da iz njegova djela izvuče povijesnu istinu. Najljepši je primjer tome problem Ivana Ravenjanina, obnovitelja salonitansko-splitske nadbiskupije. Po nekim autorima on je živio u VII, po drugima u VIII, po trećima u IX, po četvrtima u X. stoljeću, a ima i mišljenja da je on legendarna

---

⁴ HS, 25 – 26.

⁵ HS, 26 – 28.

⁶ HS, 29 – 30.

⁷ HS, 31 – 33.

⁸ HS, 33 – 35.

⁹ HS, 35.

ličnost. A ipak je pitanje obnove salonitanske crkve trebalo biti u središtu Tomine pažnje, pa se s punim pravom mogao očekivati jasniji izvještaj.

Jedna je od osnovnih odrednica Tomina političkog i političko-crkvenog shvaćanja njegov prezir i mržnja prema Hrvatima-Slavenima. To je nesumnjivi razlog sastavljanja poglavlja VI. HS. Toma u tom poglavlju tvrdi da se narod, koji se sada (*nunc*) zove Hrvatima, u antici zvao Kureti zato što su "provodili divlji život lutajući po brdima i šumama".¹⁰ Oni su doduše bili vrlo hrabri i nisu se bojali smrti, ali su imali primitivna i smiješna shvaćanja: "kada dođe do pomrčine mjeseca, misleći da ga duhovi nagrizažu i žderu, lupaju po kućanskim mjedenim predmetima i vjeruju da pomoću buke tjeraju demone i tako pomažu mjesecu". Kada je kasnije došlo pod Totilom sedam ili osam rodova Gota-Slavena, oni su se s Kuretima spojili u jedan narod, i to pokvaren (*pravi*) i divlji (*feroces*), doduše kršćanski, ali vrlo primitivan (*rudes valde*) i k tome "natopljen arijanskom kugom". Dakle, Toma dokazuje da je novi narod poprimio obje krajnje negativne osobine od svojih predaka, od Kureta primitivnost, a od Gota-Slavena heretičnost.

Dodajmo da Tomi ne smeta da je prema XIII. poglavlju među Hrvatima postupno nestalo arijanske hereze (*hereseos contagione purgati*),¹¹ a da on ipak u XVI. poglavlju ponovno napada Hrvate koje opetovano naziva Gotima i slavensku službu Božju, koju naziva "sramotnom shizmom". Bezbožna "*impia gesta*" primitivnoga glagoljaškog biskupa Cedede duboko su po Tomi rastužila papu, koji je poslao legata da shizmu iskorijeni. I ovo je poglavlje politički intonirano. Njime Toma u biti prigovara papinu priznanju slavenske službe Božje na Krku i Senju u njegovo, Tomino doba.

Ponavljamo, Toma je bio posve ravnodušan prema povijesnoj istini. To se vidi i po fantastičnoj priči o Gotima koji pod Totilom na putu u Italiju djelomično uništavaju Salonu. Goti su, kao što je poznato, pod Teodorikom 488. g. krenuli iz Tracije preko Panonije u Italiju preko Sirmija, Siscije, Emone i Akvileje tako da je Dalmacija sa Salonom ostala pošteđena.¹² Kada je kasnije Justinijan krenuo u ponovno osvajanje gotske Italije i Dalmacije, Mundo, *magister militum* Ilirika, osvojio je Salonu odmah na početku gotsko-bizantskoga rata 530. g.¹³ Goti doduše privremeno zauzimaju Salonu,¹⁴ ali se uskoro povlače prema Skradinu. O nekom rušenju Salone u to vrijeme nema ni govora.¹⁵ Doduše gotski vojskovođe Azinarije i Utigisal opkoljavaju Salonu 537. g., ali ne uspijevaju prodrijeti u grad.¹⁶ A što se tiče Totilinih ratovanja, poznato je da je njegov komandant Indulf 549. g. došao do Muikirona (kod Makarske), pljačkao u blizini Salone i ubrzo se vratio u Italiju. Ukratko, navodno gotsko djelomično uništenje Salone nije povijesno utemeljeno.¹⁷

¹⁰ HS, 25.

¹¹ HS, 49 i d.

¹² L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, München 1941, 293.

¹³ Prokopije I, 5, 11 (cit. prema Prokop, *Gotenkriege*, München 1966).

¹⁴ N. dj., I, 7, 27.

¹⁵ N. dj., I, 7, 31.

¹⁶ N. dj., I, 16, 16.

¹⁷ N. dj., III, 35, 29. Drukčije R. Katičić, *Verustiores ecclesiae spatatensi memoriae*, Starohrvatska prosvjeta, Scr. III, Sv. 17, Split 1986, 20: "ništa tu nije ni iskičeno ni izmišljeno".

I nabranje opačina, nereda, kukavičluka i tlačenja sirotinje i slabijih u Saloni neposredno prije njezine propasti djeluje manje kao prikaz povijesne istine o "zadnjim danima Salone", a mnogo više kao Tomina stroga jedva prikriivena osuda prilika u njegovo doba: *praesul nullus erat, rector inutilis, populus dissolutus*¹⁸ riječi su kojima Toma u biti misli na Split njegovih dana.

Nadalje, Toma ubacuje u svoje pripovijedanje o događajima nakon pada Salone i povratka izbjeglica u Split priče o počecima Dubrovnika¹⁹ i Zadra.²⁰ Po njemu su neki pridošlice iz Rima došli u Dubrovnik pa postupno oslabili i konačno uništili Epidaur te nastojali da se njihovu biskupu dodijeli palij. I ta je priča providno tendenciozna. Njome se želi istaknuti da dubrovački biskup zapravo nije nasljednik epidaurskog. Toma je nekoliko podataka o osnivanju Dubrovnika preuzeo iz Popa Dukljanina i tendenciozno ih iskovao u vlastitu priču.²¹ Usto, on zlobno mijenja priču Popa Dukljanina i tvrdi da su oni "istjerani" iz Rima. Nadalje, Toma izbacuje vijest Popa Dukljanina da su stanovnici Epidaura postupno prešli u Dubrovnik. Po Tomi su Dubrovčani napadali Epidaur i konačno ga uništili. Ta izmjena bila je, dakako, za Tomu korisna da se istakne kako Dubrovnik nema nikakva prava da se smatra nasljednikom Epidaura, koji su uništili upravo Dubrovčani – za razliku od Splita koji je po Tomi zakoniti sljednik Salone.

Priča Popa Dukljanina povezana je i s izvještajem Konstantina Porfirogeneta o nastanku Dubrovnika, jer i jedan i drugi pisac daju identičnu (pogrešnu) etimologiju imena Ragusa. Ali, po caru piscu Slaveni su osvojili Epidaur pa je dio izbjeglica sagradio Dubrovnik. Konstantin Porfirogenet želi povezati osnivanje Dubrovnika s Epidaurom da bi dokazao njegov kontinuitet s antikom i kontinuitet rimsko-bizantske vlasti. Pop Dukljanin pripisuje osnivanje Dubrovnika članovima narodne dinastije (Radoslav – Pavlimir) u želji da poveže Dubrovnik s domaćim kraljevima, a Toma naglašava suprotnost novoga grada Dubrovnika s Epidaurom da bi što jače upozorio na to kako osnivanje Dubrovnika nije ni u kakvoj vezi s Epidaurom i da prema tome dubrovačka biskupija nije nasljednik prava epidaurske.

Što se pak tiče Zadra, imamo dojam da je sam Toma autor neuvjerljive priče o Salonitancima koji su nakon propasti Salone došli u luku nekog razorenog (!) grada i nazvali taj grad Jader po "rijeci Jadriji", koja utječe blizu Salone, da bi ih ime novoga grada podsjećalo na Salonu.

Obje priče o Dubrovniku i Zadru imaju jasnu crkveno-političku pozadinu. Naime, Toma je želio pokazati kako je Split kao nasljednik Salone jedino zakonito i pravo sjedište nadbiskupa. Dodajmo da je osnivanje zadarske nadbiskupije popratio Toma još jednom zlobnom pričom u poglavlju XIX. Prema toj priči zadarski se biskup nadao da će postati splitski nadbiskup, ali, kada je bio prevaren u nadi, uvrijedio se i uskratio poslušnost splitskoj crkvi.

---

¹⁸ HS, poglavlje VII.

¹⁹ HS, poglavlje VIII.

²⁰ HS, poglavlje IX.

²¹ Tako ispravno već F. Šišić, *Letopis Popa Dukljanina*, Beograd 1928, 51. Po mišljenju B. Ferjančiča (*Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II*, Beograd 1953, 20) sve tri priče potječu iz narodne tradicije. Katičić, n. dj. (bilj. 17) 25 smatra da se o izvoru Tomine legende o postanku Dubrovnika "nije moglo ništa utvrditi".

Ako je dakle vijest o djelomičnom razaranju Salone povijesno netočna, ako Hrvati nisu starosjedioci, ako Salonu nije razorio "vojvoda Got", ako su priče o osnivanju Dubrovnika i Zadra nevjerovatne, onda se upravo nameće misao o nevjerodostojnosti navodnog "povratka" Salonitanaca u Split, pustošenja tih obrađenih zemalja od "gotskih vojvoda", odobrenja "konstantinopolskih careva" Splitsčanima da posjeduju salonitanski distrikt i zapovijedi "vojvodama Gota i Slavena" da puste Splitsčane na miru.

Doduše, na prvi bi pogled Tomini *imperatores constantinopolitani* mogli izgledati kao neki indicij na instituciju suvladarstva pa su autori uvelike nagađali o kojima bi se suvladarima radilo. Ali Toma na drugom mjestu priča da je Maksim kao izabrani nadbiskup zatražio potvrdu svog izbora *ab imperatoribus constantinopolitanis* koji su mu naredili (*preceperunt*) da se predstavi papi.²² Prema Tominu se tekstu i ovdje radi o instituciji suvladarstva, ali u to vrijeme vladao je car Mauricije (582 – 602). Tomini "suvladari" u njegovoj priči o počecima Splita nisu drugo, nego Tomino svjesno izbjegavanje preciznijeg obavještanja. Uz nepouzdana podatak o "carevima" Toma je svojoj priči dodao i pravne pojmove *sacrum rescriptum* i *jussio*. Ta terminologija dokazuje samo njegovu pravnu načitanost. Ali moguća je i druga pretpostavka, tj. da je Toma doista u nekom danas izgubljenom vrelu pročitao vijest o splitskom poslanstvu "carevima", koji izdaju Splitsčanima *sacrum rescriptum*, a "vojvodama Gota i Slavena" *jussio*.²³ To je uz malo dobre volje moguće pretpostaviti, ali to nije vjerojatno. Jedva da je zamislivo da bi se zapis o carskom reskriptu Splitsčanima i zapovijedi vojvoda Gota i Slavena mogao sačuvati oko 600 godina, tj. do Tome, i to zapis iz onoga vrlo dugog razdoblja iz kojeg inače nije sačuvana ni jedna jedina autentična vijest o bizantskoj prisutnosti u Dalmaciji i Hrvatskoj. Mislimo da teza o sačuvanom zapisu ostaje nažalost u okviru slabo (ili nikako) vjerojatne puke mogućnosti.

2. O navodnom osvajanju Salone

O tom pitanju daju nove podatke dragocjeni radovi Marovića i Nikolajevičke. Marović²⁴ je istaknuo važnost nalaza novca pronađenog u Solinu 1979. g. i dokazao da se u Solinu "trgovalo odnosno boravilo"²⁵ još desetljećima u sedmom stoljeću, a kako je novac iz 630/631. g. došao vjerojatno nešto kasnije, to "se time dobija nešto povišena vremenska granica opticaja Heraklijeva novca u Solini".²⁶ On nadalje upozorava na

²² HS, 21.

²³ Katičić, n. dj. (bilj. 17), 27 dopušta obje mogućnosti, ali se priklanja tezi da je u Tomino doba postojao "zapis o carskom reskriptu i zapovijedi" (n. dj., 38). U latinski pisanim vrelima *rescriptum* se obično navodi bez nekog pridjeva. Za Justinijanov Kodeks (*Corpus iuris civilis*, vol. secundus, Berolini, 1929) vidi npr. C. I, 23, 1; XIX, 1, 43; XXIII, 2, 45 pr.; 26, 7, 7, 14; 27, 1, 7; 36, 3, 1, 11, ali se u njemu nalazi koji put i *divina rescriptio*: C. I, 53, 1, a čak koji put *sacrum rescriptum*: C, XXIII, 49, 5, 4. U epigrafičkim spomenicima dolazi vrlo često *θεῖα διατάξις* (npr. *Papiri greci e latini*) (dalje PSI, Florentiae 1912, br. 199; PSI, br. 684, itd. ili *θεῖα αὐτοκρατορικὴ διατάξις* (npr. PSI, br. 292; P. Meyer, *Juristische Papyri*, Berlin 1920, br. 551), ali, dakako, najčešće dolazi jednostavno *διατάξις* (npr. PSI, br. 685). Svakako *sacrum rescriptum* nije odgovarajući termin za *θεῖα διατάξις*. Točnije bi bilo *divinum rescriptum*.

²⁴ I. Marović, O godini razorenja Salone, *Kulturna baština* 21, Split 1991.

²⁵ N. dj., 66.

²⁶ Na i. mj.

vijest o poznatom otkupljivanju zarobljenika od strane opata Martina 641. godine²⁷ i zaključuje da je "teško vjerovati da bi tko u onim burnim vremenima, uzme li se da je Salona pala 631. god. držao zarobljenike sve do 641. god., tj. punih 10 godina", iz čega on zaključuje da je pad Salone "bliže 639. god."²⁸

Nešto ranije, 1969. g., I. Nikolajević²⁹ je pokazala na osnovi arheoloških analiza da je "jedan deo stanovništva Salone, svakako opterećen tributima, nastavio sa starim načinom života i da su još u toku pete decenije VII veka" vladali "trpeljivi odnosi između novonaseljenih varvara i autohtonog stanovništva,³⁰ pa je zaključila "da je upravo sredinom toga stoleća Salona napuštena". Ona se s pravom vrlo oprezno izjašnjava o "događaju koji se u istoriografiji naziva 'pad' Salone" i misli da taj pad nije mogao biti "razlogom da svi autohtoni stanovnici napuste taj grad".³¹

Nikolajević očito ne vjeruje u "pad" Salone, tj. u osvajanje i razaranje Salone. I doista, ako je život u Saloni trajao po Maroviću još u 4. desetljeću VII. stoljeća, onda nema razloga ne prihvatiti tezu da Slaveni, preteče današnjih Hrvata, osvojivši Dalmaciju, nisu porušili Salonu, nego da su se zadovoljili time da je ona, zajedno s ostalim dalmatinskim gradovima priznala njihov suverenitet, plaćajući u znak podložnosti određena podavanja. Na to smo upozorili još 1987. g.³² i u radovima iz 1985. i 1986.³³ gdje smo analizirali vijest iz života pape Ivana IV. da je on u 641. godini poslao "*per omnem Dalmatiam seu Istriam multas pecunias*". Kroničar se požurio da nam objasni razloge toga poslanstva: "*propter redemptionem captivorum, qui depraedati erant a gentibus*". Vijest je zanimljiva, ali nas ostavlja u stanovitaj nedoumici o pravom razlogu poslanstva, utoliko više što je poznato da su Bizantinci tek jednu godinu ranije, za vrijeme kratkotrajne vlasti pape Severina, temeljito opljačkali papinu riznicu i blagajnu. Upravo je nemoguće ne povezati to poslanstvo s drugom vjerodostojnom viješću što je nalazimo u Kronici Sv. Benedikta, po kojoj su se Slaveni upleli u borbe s Langobardima duž rijeke Ofanto na zapadnoj obali Jadrana i tom prilikom čak uspjeli ubiti langobardskog vojvodu Aja. U tom razdoblju Langobardi vrše snažan pritisak na Rim, a odnosi su papinstva i Bizanta više nego hladni, pa se može pretpostaviti da je do pojave Slavena na Ofantu došlo na papinu inicijativu zbog namjere da se langobardski pritisak na Rim smanji uz pomoć Slavena, kad to već nije bilo moguće preko Bizanta. Drugim riječima, misiju opata Martina ne treba povezivati s navodnim razaranjem Salone, već s teškom

²⁷ N. dj., 69.

²⁸ Na i. mj. Iz podataka o nalazu bizantskih novaca u Dalmaciji ne mogu se izvući relevantni zaključci. Zahvaljujemo ovom prilikom B. Mimici na nesebičnom stavljanju na raspolaganje literature i na korisnim objašnjenjima.

²⁹ I. Nikolajević, "Salona Christiana" u VI i VII veku, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LXXII – LXXIII, Split 1979, 164.

³⁰ N. dj., 166.

³¹ N. dj., 164.

³² L. Margetić, Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata, *Zbornik Historijskog zavoda JAZU* 8, 1977, 65, bilj. 151.

³³ L. Margetić, *Accenni ad alcuni istituti del diritto privato sulle due sponde adriatiche nell'Alto medio evo, Le relazioni tra le due sponde adriatiche*, Roma-Spoleto 1985, 35 i d. = Trgovački odnosi između dvije jadranske obale u ranom srednjem vijeku i uloga medijatora, *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci*, 7, 1986, 81 i d.; isti, *Historia et Adriatica*, Trieste 1983, 148 i d.

situacijom u kojoj se našao papa 641. g. Oči u oči s Langobardima i Bizantom, njemu nije preostalo drugo nego da potraži saveznike, gdje ih je mogao naći, a navodni otkup zarobljenika i prijenos kostiju salonitanskih mučenika samo su humanitarno i religiozno opravdanje Martinove misije. Svakako pada u oči da se u vijesti govori najprije o humanitarnom cilju, ali da u nastavku više o tome nema ni riječi, već se priopćava nešto posve drugo, tj. da je opat Martin uspio dopremiti u Rim kosti mučenika. Čini se razumnim pretpostaviti da je papa makar i s opljačkanom blagajnom "skucao posljednji dinar" da bi našao kakve-takve saveznike u velikoj stisci.

Ako su dakle dalmatinski gradovi priznali vlast Slavena, predaka današnjih Hrvata, nakon što su ovi osvojili Dalmaciju, postavlja se pitanje jesu li oni ostali pod tom vlašću i dalje, tj. da nisu više priznavali bizantsko vrhovništvo. Neki podaci govore u prilog tome. Naime, papa je sazvaio 25. ožujka 680. crkveni sinod u Rimu.³⁴ Na tom saboru sudjelovalo je 125 biskupa, pretežno iz Italije, ali su došli i biskupi iz langobardske države, nekolicina iz Franačke (osobito iz Provence: Arles i još neki) pa čak i jedan iz Britanije – ali nijedan iz Dalmacije. To pada u oči to više što je nemali broj biskupa došao iz bizantske "Istre", tj. obalnog područja današnje Istre i Venecije. Smatramo da iz toga slijedi s velikom vjerojatnošću da dalmatinski biskupi nisu mogli doći zato što im to politički faktori njihovog područja nisu dopuštali.

Da ponovimo: ne može biti slučaj da su u Rim došli *svi* istarski biskupi, a *nijedan* dalmatinski. Zar nije najprirodnije objašnjenje da je u Istri bizantska vlast 680. g. postojala, a u dalmatinskim gradovima nije? Svako drugo objašnjenje izgleda nam nategnuto, pogotovu ako uzmemo u obzir još i sljedeće okolnosti.

Naime, iste je godine održan u Konstantinopolu 6. ekumenski sinod.³⁵ Na njemu su bili prisutni biskupi iz Soluna, Herakleje, Selimbrije i još nekoliko njih iz primorskih tračkih i grčkih gradova – ali nijedan iz Dalmacije. Na tzv. Trulskom sinodu iz 692. g.³⁶ prisustvovali su uglavnom isti biskupi, uz značajan dodatak Drača – i opet nijedan iz Dalmacije. Očito je da političke okolnosti, tj. nepostojanje bizantske prisutnosti, nije dopuštalo ni 680. ni 692. dalmatinskim biskupima da se pojave na tim sinodima.

Uporna šutnja o Dalmaciji nastavlja se i u VIII. stoljeću.

Poznato je da su Sicilija, Kalabrija i Ilirska prefektura (Solun s Makedonijom i Heladom) iz političkih razloga oduzeti papi i priključeni konstantinopolitanskoj patrijaršiji. Bez obzira na to da li ćemo taj vrlo neugodni udarac papinstvu datirati sa 732. ili 733. g. po jednim³⁷ ili sa 753/754. g. po drugim autorima,³⁸ činjenica je da se Dalmacija uopće ne spominje, i to očito zato što car nije "oduzimao" papi ono što nije bilo pod bizantskom vlašću.

³⁴ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio* (dalje Mansi), Florentiae, X, XI, 185, 311, 775.

³⁵ N. dj., 640 i d.

³⁶ N. dj., 988 i d.

³⁷ Za 732 – 733. pledira u novije vrijeme i M. V. Anastos, *The Transfer of Illyricum, Calabria and Sicily to the Jurisdiction of the Patriarchate in 732/733*, *Studi bizantini e neoellenici*, Roma 1957, 14 – 31.

³⁸ Od starijih tako J. Gay, *L'Italie méridionale et l'empire byzantine* (867 – 1071), Paris 1904, 12; od novijih npr. V. Grumel, *L'annexion de l'Illyricum oriental, de la Sicile et de la Calabre au patriarcat de Constantinople*, *Recherches des sciences religieuses* 40 (1952), 191 i d.

U jednoj vijesti Mihajla Sirijca koja se odnosi na 754. g., čitamo: (...) *l'empereur Constant réunit à Constantinople un synode des évêques chalcédoniens de la province de Rome et de ceux de la Dalmatie, de l'Hellade, de la Cilicie et de la Sicile (...). Ils portèrent un décret et une définition qu'on ne devait absolument pas vénérer les images. Cependant quelques-uns d'entre eux ne consentirent point à la reconnaître (...).*³⁹ Dakle, po Mihajlu Sirijcu, većina biskupija "kalcedonaca", sljedbenika štovanja slika, donijela je, očito pod pritiskom cara, odluku o zabrani štovanja slika. Mihajlo Sirijac izričito govori s jedne strane o sinodu u Konstantinopolu, a s druge strane o biskupima, štovaocima slika, iz Rima, rimske crkvene provincije, dakle jasno razlikuje ta dva grada. S pravom Darrouzès kaže: *Au dire de Michel le Syrien, le concile de Hiéra (...) réunissait les évêques des provinces de Rome, de Dalmatie, d'Hellade, de Cilicie et de Sicile: ce chroniqueur sous-entend naturellement que ces évêques se joignent à ceux du territoire imperial.*⁴⁰

Vijest zaslužuje nešto podrobniju analizu. Pada u oči da Mihajlo Sirijski spominje "kalcedonce" rimske provincije, tj. onih talijanskih područja nad kojima Bizant već odavno nije imao stvarnu vlast. Papa Stjepan II. otputovao je 15. studenoga 753. iz Pavije u Franačku i time jasno dao do znanja prisutnome izaslaniku bizantskoga dvora, silencijariju Ivanu, da namjerava voditi samostalnu politiku u odnosu prema Bizantu. Ako se do 15. studenoga 753. još moglo govoriti o nekakvoj formalnoj podređenosti srednjotalijanskih područja bizantskoj središnjoj vlasti, od toga trenutka "maske su pale" – papinstvo se – doduše još vrlo oprezno – stavlja pod franačku zaštitu i u biti prekida s Bizantom. Što se pak tiče Cilicije, ona je bila u vrijeme sinoda u Hiereji šire pogranično područje između Bizanta i Omajida (661–750), u kojem je kršćanstvo doduše i dalje vegetiralo, ali se o nekoj stvarnoj bizantskoj vlasti ne može govoriti. Bizantska vlast dosezala je samo do istočnih granica teme Anatolika, odnosno kasnije teme Seleukije. Što se pak tiče Sicilije i Helade, one su doduše bile neprijeporno u bizantskoj vlasti pa zbog toga na prvi pogled začuđuje kako to da su u njima bili tako jaki protivnici careve politike, "kalcedonci". Ipak, dovoljno je prihvatiti tezu Gaya, Grumela i Ostrogorskoga po kojoj je do oduzimanja papi crkvene vlasti nad Sicilijom, Kalabrijom i solunskim vikarijatom došlo 753/754. da vijest Mihajla Sirijskog o "kalcedonskim" biskupima Sicilije i Helade postaje jasnom: papa, kao održati protivnik crkvene politike cara Konstantina V. imao je još uvijek dovoljno utjecaja nad biskupima, nad kojima se protezala njegova vlast, da ih učvrsti u njihovom poštovanju slika. Kada se papa Stjepan II. predao pod zaštitu Franaka, Konstantin V. mu je oduzeo crkvenu vlast nad tim provincijama i ujedno pozvao njihove caru nepokorne biskupe na sinod u Hiereji u namjeri da slomi njihov otpor.

Ostaje pitanje Dalmacije. Njezin se položaj može usporediti s onim Cilicije: o bizantskoj vlasti nema nikakva traga, ali to, dakako, ne znači da je kršćanstvo nestalo. S obzirom na to da su sva područja, spomenuta u vijesti Mihajla Sirijca izvan vlasti konstantinopolitanskoga patrijarha, to vrijedi *a fortiori* i za dalmatinske biskupe, a kako

³⁹ J. B. Chabot, *La Cronique de Michel Le Syrien II*, Paris 1901, 520.

⁴⁰ J. Darrouzès, *Listes épiscopales du concile de Nicée (787)*, *Revue des études byzantines* 33, 1975, 8. Drukčije R. Katičić, *Imena dalmatinskih biskupija i njihovih biskupa u aktima ekumenskoga koncila u Nikeji godine 787*, *Filologija* 11, Zagreb 1982 – 1983, 88.

Mihajlo Sirijac razlikuje ne samo Rim od Konstantinopola nego i rimsku crkvenu provinciju od dalmatinske, proizlazi da u to doba nad Dalmacijom nije postojala ni papina ni patrijarhova crkvena vlast. Pa ipak je vijest o dolasku dalmatinskih biskupa u Hierēju značajna. Ona dokazuje novopobuđeni interes Bizanta prema Dalmaciji.

Nažalost ne možemo imati osobito povjerenje u vijest Mihajla Sirijca. Čudna je njegova tvrdnja da su na sabor u Hierěji bili pozvani samo (!) protivnici crkvene politike cara Konstantina, a posve je neobična i neprihvatljiva tvrdnja da je riječ o "kalcedoncima", iz koje bi proizlazilo kao da car Konstantin nije "kalcedonac".⁴¹

Sve, dakle, govori u prilog tvrdnji da stvarne bizantske vlasti – bilo svjetovne (nedostatak bilo kakvih vijesti o tome) bilo crkvene (što proizlazi iz naše raščlambe vijesti Mihajla Sirijca) – nad Dalmacijom 754. g. nije bilo. Dakako da ni papine crkvene vlasti nad Dalmacijom nije bilo u to doba. To je vidljivo i iz drugih okolnosti. Naime, za razdoblje od početka VII. stoljeća do 787. g. postoji ne baš mali broj vijesti za Istru, Ravenu, južnu Italiju, današnju Grčku itd. Iz tih se vijesti mogu kako-tako rekonstruirati događaji i prisutnost bizantske vlasti na tim područjima. Tako npr. oko 751. g. možemo kako-tako pratiti očajničku borbu Ravene da se izvuče iz smrtonosnog zagrljaja kojim ju je langobardska država sve više stezala, a i o Istri ima vijesti preko kojih možemo kako-tako pratiti događaje (628, 680, 725, 768 – 772, 776 – 780. g.). Kako to da se carska vlast nije nijednom u oko 150 godina zainteresirala za bar neki dalmatinski grad; zašto bizantski pisci (npr. Teofan) pišu o najrazličitijim zbivanjima što se odnose na Bizant u to doba, a o Dalmaciji ništa; zar papa nije našao za potrebno da se bar jednom u 150 godina zainteresira za svoje biskupe u Dalmaciji?

Postoji još jedna vijest iz bizantskih vrela o dalmatinskom prostoru u VIII. stoljeću. Naime, u popisima biskupa, koji su prisustvovali Nicejskom saboru 787. g. spominju se salonitanski, rapski, osorski i kotorski⁴² biskup. Koščak sumnja u vjerodostojnost prisutnosti dalmatinskih biskupa,⁴³ a Katičić smatra da "nema ni najmanje sumnje da su dalmatinski biskupi 787. bili pod carigradskim patrijarhom"⁴⁴ i da "im je svima bio priznat rang nadbiskupa".⁴⁵ Naprotiv, Darrouzès ne sumnja u vjerodostojnost vijesti, ali pri analizi položaja metropolita upozorava da je nužno eliminirati iz popisa "*les sièges présumés extérieurs à l'empire* (potcrtao L. M.), *en l'occurrence des sièges occidentaux*".⁴⁶ U pogledu pak nadbiskupa također posebno analizira "nadbiskupije pod patrijarhom"⁴⁷ od onih na zapadu.⁴⁸ Čak i za zapadne crkvene provincije koje su razmjerno blizu Konstantinopola (Ahaja, Helada, Macedonija), Darrouzès smatra da iz raznih

⁴¹ I Katičić n. dj. (bilj. 17), 79 s pravom sumnja u potpunu pouzdanost vijesti.

⁴² Prema popisu koji je načinio Darrouzès, n. dj. (bilj. 40) 63, 64, 68 salonitanski se biskup pojavljuje tri puta, prvi put na 62, drugi put na 61, a treći put na 196, rapski na 72, 71. i 107, osorski na 77, 76. i 108, a kotorski samo jedanput na 327. mjestu.

⁴³ V. Koščak, Pripadnost istočne obale Jadrana do splitskih sabora 925 – 928, *Historijski zbornik* XXXIII – XXXIV, Zagreb 1980–1981, 298 – 300.

⁴⁴ Katičić, n. dj. (bilj. 21), 82 – 83.

⁴⁵ N. dj., 78.

⁴⁶ Darrouzès, n. dj. (bilj. 40), 10.

⁴⁷ N. dj., 18 – 20.

⁴⁸ N. dj., 22 – 26.

okolnosti proizlazi "*clairement, que toute la région, du point de vue ecclésiastique, n'entretiens pas avec le patriarcat de Constantinople les mêmes relations que les métropoles de son ressort* (potcrtao L. M.),⁴⁹ iz čega proizlazi da Darrouzès razlikuje područje Ahaje, Hclade i Macedonije od onoga koje je pod vlašću patrijarhata glavnoga grada. I za gradove Sicilije i Kalabrije Darrouzès tvrdi da njihova sjedišta "još nisu potpuno integrirana u upravni sustav metropolija patrijaršije".⁵⁰ I konačno, za vijesti o salonitanskoj, rapskoj i osorskoj biskupiji (ne nadbiskupiji!) Darrouzès kaže da su one vrlo nejasne (*très obscurs*).⁵¹

Mi smo još 1982. g. pokušali dokazati da su na Drugom nicejskom sinodu "bili prisutni i biskupi koji su se nalazili nad područjima pod izravnim ili neizravnim utjecajem bizantskog cara bez obzira na crkvenu podređenost",⁵² jer je upravo tako glasio poziv na sjednicu: ἀποστείλαντες οἱ βασιλεῖς προσεκαλέσαντο πάντας τοὺς ἀπὸ τῆν ἐξουσίαν αὐτῶν ἐπισκόπους.⁵³ odnosno kako to prevodi Anastazije bibliotekar *mittentes imperatores convocaverunt omnes, qui sub eorum erant potestate*.⁵⁴ Pritom nije odlučujuće ono što je patrijarh Tarasije pisao papi Hadrijanu I, naime da se koncil održao u prisutnosti "svih biskupa konstantinopolitanske crkvene pokrajine".⁵⁵ Patrijarhovo je pismo papi u prvom redu dokument crkveno-političkih odnosa dvaju crkvenih poglavara pa ga treba promatrati isključivo s te točke. Tarasijeve riječi uperene su protiv papina opetovanog i izričitog zahtjeva da mu se vrati crkvena vlast nad onim provincijama koje mu je car oduzeo, tj. Južna Italija i solunski vikarijat. Kao što je to slučaj u svim političkim diskusijama i odlukama, tako je i ovdje došlo i do verbalne i stvarne dvosmislenosti. U stvarnosti, kao što je to lijepo pokazao Darrouzès, papi oduzete provincije nisu još bile dokraja podvrgnute pod patrijarhovu vlast, tako da se može govoriti o patrijarhovoj vlasti u užem i širem smislu riječi. U užem smislu on je ostao patrijarhom nad metropolijama "*de son ressort*", kako to kaže Darrouzès,⁵⁶ a u širem smislu sve biskupije koje su pod vlašću bizantskoga cara izravno (npr. južnotalijanska itd.) ili pod njegovim "neizravnim utjecajem"⁵⁷ (npr. Dalmacija). O drugim vrelima koja dokazuju da "dalmatinska crkva nije pravno nikada pripadala konstantinopolitanskom patrijarhu"⁵⁸ pisali smo na drugomu mjestu. Zaključili smo ipak da je "vrlo vjerojatno da je patrijarh imao izvjesni faktični utjecaj nad dalmatinskom crkvom u vrijeme kakve-takve bizantske prisutnosti u Dalmaciji od 812. do oko 827. god. kao i, možda, poslije 843. god. kada Brijenije organizira dalmatinsku temu".⁵⁹

⁴⁹ N. dj., 24

⁵⁰ Na i. mj.

⁵¹ N. dj., 38.

⁵² L. Margetić, Marginalije uz rad V. Koščaka "Pripadnost istočne obale...", Historijski zbornik XXXVI, 1983, 252.

⁵³ Theophanis Chronographia, ed. C. de Boor I. Lipsiae 1883, 461.

⁵⁴ N. dj. II, 306.

⁵⁵ Mansi XIII, 458.

⁵⁶ Darrouzès, n. dj. (bilj. 40), 24. Vidi i citat u bilj. 40 u kojem Darrouzès razlikuje dalmatinske biskupe od "ceux du territoire impérial".

⁵⁷ Margetić, n. dj. (bilj. 52), 262.

⁵⁸ N. dj., 263 – 264.

⁵⁹ N. dj., 264.

Tek nakon 757. godine pojavljuje se konačno vijest o kakvom–takvom bizantskom vrhovništvu nad Dalmacijom. Naime, na jednom pečatu⁶⁰ spominje se arhont Dalmacije sa skromnom časti spatara. Prema novoj dataciji Seibta⁶¹ pečat potječe iz kraja VIII, eventualno početka IX. stoljeća. Dakle, u to je vrijeme, po svemu se čini, Bizant konačno ostvario svoj kakav-takav suverenitet nad Dalmacijom, očitо preko domaćega lokalnog funkcionara glavnoga grada Dalmacije, Zadra, preko kojega su formalni bizantski suverenitet priznavali i drugi dalmatinski gradovi. Iz naše raščlambe⁶² sadržaja funkcije arhonta u bizantskoj hijerarhiji prema Taktikonu Uspenskoga proizlazi da je arhont bio načelnik grada u određenoj regiji, i to ili samo glavnoga grada (to je slučaj Zadra jer se arhont pojavljuje u jednini) ili gradića čitave regije, npr. u Draču (jer se pojavljuje u pluralu). Shvatljivo je da je arhont iz upravo navedenog pečata imao vrlo skroman rang spatara jer je riječ o razmjerno beznačajnom arhontu koji će tek trebati dokazati svojom vjernošću da zaslužuje viši rang.

Tako se od 787. g. (možda i od 754. g.) dalje sve više jača bizantska prisutnost u Dalmaciji nakon potpunog dugotrajnog nestanka bizantske vlasti. Najprije dolazi do pojave bizantskog utjecaja (dalmatinski biskupi prisustvuju sinodu u 787. i možda već 754. g.), a zatim zadarski gradonačelnik priznaje bizantski suverenitet i ulazi u bizantsku hijerarhiju funkcionara, doduše u vrlo niskom rangu.

Vjerojatno je u borbi Franaka i Bizanta oko vlasti nad Dalmacijom došlo do privremenog stacioniranja bizantske vojske u Zadru, ali je bizantska prisutnost u Dalmaciji i dalje bila razmjerno slaba, premda su Franci Ahenskim mirom priznali bizantski suverenitet nad Dalmacijom. Još 821. g. jedna franačka vijest govori o bizantskom funkcionaru (*Johannes, praefectus provinciae*) za kojega bi se teško moglo tvrditi da je strateg. Nakon 827/828. bizantska vlast potpuno nestaje u Dalmaciji pa se ona tek 842/843. ponovno javlja u Taktikonu Uspenskoga, ali još uvijek samo putem arhonta, dakle bez bizantske vojne prisutnosti (jer još nema tematske organizacije) i još uvijek ograničena samo na Zadar (arhont u jednini), ali već s nešto većim ugledom (arhont je u rang spatarakandidata, a ne više samo spatara).

3. Goti, Slaveni, Hrvati

Toma daje o njima ove podatke:

1) (Starosjedioci Kureti i) Goti-Slaveni spojili su se u Dalmaciji u jedan narod poznat pod imenom Gota, ali i Slavena (*Gothi a pluribus dicebantur, et nichilominus Sclavi*).⁶³

2) Vojvoda Got (*dux Gothus*) koji je na čelu Slavonije (*Sclavonia*), osvaja Salonu.⁶⁴

⁶⁰ G. Zacos – A. Veglery, *Byzantine Lead Seals*, Basel 1972, br. 2637.

⁶¹ Vidi F. Winkelmann, *Byzantinische Rang- und Ämterstruktur im 8. und 9. Jahrhundert*, Berlin 1985, 338.

⁶² L. Margetić, "Provincijalni arhonti" Taktikona Uspenskoga (s osobitim obzirom na arhonta Dalmacije), *Zbornik radova Vizantološkog instituta XXIX – XXX*, Beograd 1991, 45 i d. = *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 34, Zadar 1992, 53 i d.

⁶³ HS, 26.

⁶⁴ Na i. mj.

3) Prognani Salonitanci bave se gusarstvom pa se nitko od Slavena (*nullus Sclavorum*) ne usuđuje ploviti.⁶⁵

4) Papa Ivan IV. otkupljuje zarobljenike od Slavena (*a Sclavis*).⁶⁶

5) Salonitance koji su se vratili u Split ometaju gotski vojvode (*Gothorum duces*).⁶⁷

6) Bizantski carevi šalju zapovijed gotskim i slavenskim vojvodama (*ad duces Gothorum et Sclavorum*).⁶⁸

7) Splitski pomalo nalaze zajednički život sa Slavenima (*cum Sclavis*).⁶⁹

8) Papa šalje Ivana Ravenjanina u Dalmaciju i Hrvatsku (*partes Dalmatiae et Croatiae*), a on razvija živu djelatnost u Dalmaciji i Hrvatskoj (*per Dalmatia et Sclavonie regiones*).⁷⁰

9) Splitski se pri prenošenju tijela Sv. Dujma i Sv. Anastazija boje Slavena (*a Sclavis*).⁷¹

10) Slavenski vojvode (*duces Sclavonie*) počinju poštovati crkvu Sv. Dujma.⁷²

11) Zbog misionarskog rada Ivana Ravenjanina i drugih salonitanskih biskupa gotski i hrvatski vojvode (*duces Gothorum et Chroatorum*) napuštaju arijansku herezu.⁷³

Padu u oči da je pri spomenu vojvoda najprije spomenut Got (2), pa slijede gotski vojvode (5), gotski i slavenski vojvode (6), slavenski vojvoda (10) i tek kao zadnji gotski i hrvatski vojvode (11). Dakle, za vođe Toma upotrebljava najčešće naziv "gotski", ponešto "slavenski", te samo jedanput, a i to kao zadnji naziv "hrvatski". Kao ime naroda samo se početno spominju Goti-Slaveni (1), a nakon toga stalno Slaveni (3, 4, 7, 9).⁷⁴ Hrvati se samostalno uopće ne spominju, nego samo u sintagmi "gotski i hrvatski vojvode" (11).

Kada se razmotre ti podaci u njihovoj cjelini, opaža se da priča počinje s Gotima, nastavlja sa Slavenima i da se hrvatsko ime pojavljuje tek na kraju.

Priča Popa Dukljanina konstruirana je na sličan način: on najprije daje povijest Gota-Slavena od Totile-Ostrojla preko Semulata, Solimira i Bladina, nakon toga dolazi u priču do cezure s neimenovana "četiri nepravedna kralja" pa tek nakon njih spominje se Sarimir i njegov sin Svetopelek koji je svoju primorsku oblast razdijelio u Bijelu i

---

⁶⁵ HS, 29.

⁶⁶ Na i. mj.

⁶⁷ HS, 32.

⁶⁸ HS, 33.

⁶⁹ Na i. mj.

⁷⁰ Na i. mj.

⁷¹ HS, 34.

⁷² HS, 35.

⁷³ Na i. mj.

⁷⁴ Naziv zemlje (2, 8) je manje važan. Naime, kada Toma kaže da se u antici Dalmacija smatrala s Hrvatskom jednom zemljom (HS, 3), onda on time ne čini nikakvu grešku, već se postavlja na stajalište XIII. stoljeća pa želi da kaže zapravo ovo: rimska je Dalmacija obuhvaćala i današnju Hrvatsku. Da je tome tako vidi se i po nastavku, u kojem Toma piše da se sada (*nunc*) Dalmacija proteže uz obalu, tj. ono što običavamo nazivati Bizantska Dalmacija.

Crvenu Hrvatsku.⁷⁵ Termin Hrvatska dolazi prvi put u Popa Dukljanina tek tada. Raščlamba pak djela *De administrando imperio* pokazala je da bi prema podacima iz toga djela proizlazilo da Hrvati nisu došli zajedno s Avarima i Slavenima pa ni neko vrijeme nakon toga, već mnogo kasnije, približno potkraj VIII. stoljeća.⁷⁶

Nažalost, sve su to drugorazredna vrela pisana tendenciozno, s golemim brojem kronoloških i faktografskih netočnosti, pa se njihove vijesti mogu uzeti u obzir samo ako su potvrđene izravnim ili neizravnim vijestima vjerodostojnih vrela. Istina je doduše da se ni u vjerodostojnim vrelima (bizantskim, franačkim, papinskim itd.) nikada do IX. stoljeća ne pojavljuje ime Hrvat, ali i to može biti samo jedan od elemenata daljnjih istraživanja. I ostale dosad iznesene teze koje se temelje na vijestima Konstantina Porfirogeneta i druge dvojice pisaca vrijede samo ako ih podupiru druga nedvosmislena i autentična vrela.

4. O Tominu katalogu najstarijih splitskih biskupa

Toma nastavlja povijest salonitansko-splitske crkve ovako:

"Nakon propasti Salone pronašli smo ove starije biskupe u Splitu".⁷⁷

1) *Justinus archiepiscopus extitit anno incarnationis octingentesimo quadragesimo;*

2) *Marinus archiepiscopus fuit tempore Caroli regis et Branimiri ducis Sclavonie;*

3) *Johannes archiepiscopus fuit anno domini nongentesimo quarto decimo tempore Tamislavi ducis;*

4) *Martinus archiepiscopus fuit anno domini nongentesimo septuagesimo tempore Theodosii imperatoris et Dirscislavi regis (...). Ab isto Dirscislavo ceteri successores eius reges Dalmatiae et Chroatiae appellati sunt. Recipiebant enim regie dignitatis insignia ab imperatoribus constantinopolitanis et dicebantur eorum eparchi sive patritii;*⁷⁸

5) *Petrus archiepiscopus fuit anno domini nongentesimo nonagesimo tempore Trpimiri et Muncimiri filii eius, regum;*

6) *Paulus archiepiscopus fuit anno domini millesimo quintodecimo, tempore Basilii et Constantini imperatorum et Cresimiri eorum patritii et regis Chroatorum. Pater vero eiusdem archiepiscopi vocabatur Prestantius, qui eodem tempore primarius erat, hoc est rector, civitatis spalatine.*

Najbogatija je vijest o Držislavu (naša točka 4/) pa ćemo raščlambe početi s njime. Prijevod citiranog odlomka bio bi: nadbiskup (sc. splitski) Martin živio je Gospodnje godine 990. u doba cara Teodozija i kralja Držislava. Od toga Držislava ostali njegovi sljednici zvali su se kraljevi Dalmacije i Hrvatske. Naime, primali su znakove kraljevske časti od konstantinopolitanskih careva i nazivali se njihovim eparsima odnosno patricijima.

⁷⁵ Margetić, n. dj. (bilj. 52), 257 – 260.

⁷⁶ Usp. Margetić, n. dj. (bilj. 32), 5 – 88; isti, Još o pitanju vremena dolaska Hrvata, *Zgodovinski časopis* 42, 1988, 234 – 240 i osobito isti, O nekim pitanjima naše ranosrednjovjekovne povijesti, *Zgodovinski časopis* 44, 1990, 121 – 123.

⁷⁷ HS, 36.

⁷⁸ HS, 36 – 38.

Vijest je raščlanio F. Šišić još 1917. g.⁷⁹ i 1925.⁸⁰ Na osnovi te vijesti Šišić tvrdi da je nakon provale Samujlovih četa u Hrvatsku "između 986. i 990." Bizant uvidio da su dalmatinski gradovi "potpuno odsječeni od carstva" pa je "vizantijski dvor povjerio Stjepanu Držislavu upravu i obranu dalmatinskih gradova i otoka, priznao mu kraljevsku titulu i poslao kraljevska insignija, naime, krunu, žezlo i mač. Potom bješe Stjepan Držislav prvi od hrvatskih kraljeva okrunjen kao kralj Dalmacije i Hrvatske. (spac. Šišić) – vjerojatno u Beogradu na moru i od splitskog nadbiskupa, a po vizantijskom krunidbenomu obredu. Tom prilikom ga je imenovao car Vasilije II. eparhom, naime carskim namjesnikom u dalmatinskim gradovima i odlikovao titulom patricija, kao prijatelja carskoga vizantijskoga dvora (o. 990)". U bilješci Šišić navodi da je po Stephanus Thesaurus III, 1435. eparh *praeses provinciae* i da je Reiske u svom Indeksu uz Ceremonije cara Konstantina Porfirogeneta identificirao ovu riječ s *ἀνθύπατος* = *proconsul provinciae*.

Ferluga je 1957. izvršio raščlambu istoga Tomina odlomka i došao do potpuno suprotnih rezultata.⁸¹ On upozorava na to da je Ostrogorski dokazao da je Samujlov upad bio mnogo kasnijeg datuma i da prema tome otpada razlog koji navodi Šišić za dodjelu kraljevske titule Držislava. Nadalje, Ferluga upozorava na to da se prije 1070. g. u tituli hrvatskih kraljeva uvijek naprije navodila Hrvatska, a tek poslije nje Dalmacija. Usto, titula je patricija imala samo počasni karakter, "a naziv eparha, iako se dodeljivao stranim vladarima ne mora još da svedoči o Držislavovj upravi nad carskom Dalmacijom. U X. i u XI. veku ne nailazimo ni na jednog namesnika neke vizantiske provincije koji nosi naziv eparha." Uostalom, zaključuje Ferluga, "Dalmacija se u tituli Držislavljevoj može odnositi na nju kakva je bila u granicama poznorimskog doba".

N. Klaić se više puta osvrnula na Tomine vijesti o Držislavovu i njegovim nasljednicima, ali nije dala nove analize, prijedloge i rezultate. Ona se najprije djelomično distancirala od nekih Ferluginih tvrdnja,⁸² da bi se kasnije više približila njegovim tezama⁸³ i konačno ih u cijelosti prihvatila.⁸⁴ Ferluga je 1978. g. ponovio svoja stajališta iznesena 1957. g. I u tom novijem radu Ferluga sumnja u vjerodostojnost titule *reges Dalmatiae et Croatiae*, ponovno ističe da titule eparha i patricija ne sadržavaju u sebi pravo hrvatskih kraljeva na dalmatinske gradove i tvrdi da bi se Dalmacija u tituli Držislava mogla odnositi na pojam Dalmacije iz kasnoga Rimskog Carstva.⁸⁵

Mi smo 1983. g.⁸⁶ pristupili raščlambi Tomine vijesti i krenuli od pretpostavke da je Toma za svoj katalog nesumnjivo imao pred sobom neko vrelo i da bi prema tome bilo pogrešno kad bi se njegove vijesti odbacile bez pokušaja da se u njima pronađe zdrava jezgra. Tako npr. Toma je u svezi s Držislavom očito pročitao u nekom vrelu da se Držislav nazivao eparh i patricij, da je bio kralj i da je imao neke ingerencije nad

⁷⁹ F. Šišić, *Geschichte der Kroaten*, Zagreb 1917, 190.

⁸⁰ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, 468 – 469.

⁸¹ J. Ferluga, *Vizantiska uprava u Dalmaciji*, Beograd 1957, 88 – 89.

⁸² N. Klaić, *Jadran Ferluga, Vizantiska uprava u Dalmaciji*, *Historijski zbornik* XIII, 1960, 251.

⁸³ N. Klaić, U povodu priloga Lj. Karamana itd., *Historijski zbornik* XVII, 1964, 413.

⁸⁴ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971, 67, 323.

⁸⁵ J. Ferluga, *L'amministrazione bizantina in Dalmazia*, Venezia 1978, 192 – 194.

⁸⁶ Margetić, n. dj. (bilj. 34), 234-236.

Dalmacijom. Naglasili smo da se Držislav doduše nije mogao nazivati kraljem Dalmacije i Hrvatske, ali da je, koliko god bila nejasna Tomina vijest, Držislav očito imao neku ingerenciju nad dalmatinskim gradovima, kad to javlja čak i sam evidentno protuhrvatski nastrojeni Toma. Pritom smo uzeli u obzir dvije mogućnosti. Prva bi bila da eparh iz Tomine vijesti nije drugo nego antipat, tj. prokonzul. Naime, u jednoj doduše nevjerodostojnoj ispravi iz 986. g. spominje se *Maius prior Iaderae atque proconsul Dalmatarum*. Kako od 899. g., tj. godine u kojoj je sastavljen Filotejev Kletorologij i u kojoj se navodi ὁ ἀνθύπατος πατρίκιος καὶ στρατηγὸς Δαλματίας sve do 1033. nema vijesti o bizantskom strategu u Dalmaciji, to bi moglo značiti da je Bizant doista povjerio upravu Dalmacije hrvatskim kraljevima barem u tom razdoblju, tj. od 986. do 1033. g. Ipak, držali smo da se ta teza "sukobljuje s tako reći nepremostivim poteškoćama" (*urta contro difficultà quasi insormontabili*), i to zato što smo smatrali kako je nevjerovatno da bi Bizant povjerio Držislavu pravo da kao upravitelj provincije Dalmacije komandira lokalnom milicijom. Zbog toga smo tu mogućnost odbacili.

Naprotiv, prihvatili smo drugu mogućnost, tj. da je Držislav kao strani vladar bio imenovan za eparha Dalmacije. Pritom smo se pozvali na Taktikon Uspenskoga koji, pisan sredinom IX. stoljeća, spominje i οἱ ἀνθύπατοι καὶ ἑπαρχοὶ τῶν θεμετῶν. Zaključili smo da se u Tominu vrelu vjerojatno nalazila vijest o *rex Croatiae, eparcus Dalmatiae et patritius*.

Ove naše tvrdnje pogrešno je shvatila N. Klaić:⁸⁷ po njezinu mišljenju mi navodno želimo "spasiti tvrdnju da su se već hrvatski vladari od Držislava nazivali kraljevima Dalmacije i Hrvatske" (?). Usto mi navodno želimo dokazati "da je prokonzul isto što i patricij" (?). N. Klaić je predložila ovo rješenje: "spomenuti naslovi eparha i patricija imaju tada (tj. koncem X. stoljeća: L. M.) isključivo počasni karakter i nisu vezani ni za kakvu bizantsku službu". N. Klaić zaključuje: "Stoga Bizant nagrađuje i hrvatskoga vladara jeftinim naslovima."

Dobiva se dojam da N. Klaić nije dobro upoznata s bizantskim naslovima. Patricij nije samo "tada", tj. koncem X. stoljeća bio počasni naslov. Naslov patricij bio je *uvijek* samo počasni. Patricij je jedna od titula, tzv. ἀξίαι διὰ βραβείων među kojima je, ako izuzmemo naslove rezervirane samo za članove carske obitelji, najviši bio počasni naslov magistar, iza njega, barem prema Filotejevu Kletorologiju⁸⁸ antipat, zatim antipat-patricij pa patricij, pa protospatarij itd.⁸⁹ Ako je pak riječ o nekom funkcionaru, onda je on, uz jednu od upravo spomenutih počasnih titula, dobivao još i dodatnu, koja je označavala tu funkciju, tzv. ἀξίαι διὰ λόγου. Npr. prema upravo navedenom Kletorologiju strateg neke teme mogao je imati jedan od naprijed navedenih naslova tako da je njegova puna titula mogla biti

ὁ ἀνθύπατος πατρίκιος καὶ στρατηγός

ili ὁ πατρίκιος στρατηγός

ili ὁ πρωτοσπαθάριος στρατηγός

⁸⁷ N. Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb 1990, 90.

⁸⁸ O tome vidi J. B. Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, 1911.

⁸⁹ Vidi Winkelmann, n. dj. (bilj. 61), 35.

Toliko o počasnoj tituli patricija.

Što se pak tiče titule eparha, ona je pripadala među tzv. ἀξίαι διὰ λόγου, dakle riječ je o funkciji. Kao što je patricij bio *uvijek* počasna titula, tako je eparh bio *uvijek* funkcija. Pitanje je samo pojavljuje li se u X. i XI. stoljeću funkcija eparh ili u to doba više nema toga naziva. Sudeći prema sačuvanim pečatima eparh je poznat i u X. stoljeću. Tako je npr. iz druge polovice X. stoljeća sačuvan pečat s imenom *Michael anthypatos patrikios* i *eparchos*.⁸⁹ Očito je riječ o osobi s vrlo visokom počasnom titulom (čak antipat = prokonzul-patricij!), dakle počasnom titulom koja se inače dodjeljivala onim namjesnicima provincija, stratezima, koji su postigli najviše počasti. Ali, sačuvani su i pečati eparha s nižom počasnom titulom, npr. *patrikios eparchos*, koji se datira vrlo široko (VIII – X. stoljeće)⁹⁰ i *protospatharios eparchos* (IX – X. stoljeće).⁹¹ Iz Cipra je sačuvan pečat s mnogo skromnijim počasnim naslovom *spatharokandidatos* i funkcijom eparha, doduše iz konca IX. stoljeća,⁹² a iz IX. stoljeća sačuvan je veći broj pečata s još nižom počasnom titulom *spatharos*.⁹³

Dakle, funkcija eparha bila je živa još u X. stoljeću.

Treba ipak upozoriti da titula eparha u IX. i X. stoljeću izaziva u literaturi velike nedoumice. Tako se npr. za već spomenutu titulu οἱ ἀνθύπατοι καὶ ἑπαρχοὶ τῶν θεμάτων Taktikona Uspenskoga smatra da je anakronizam. Donekle slično misli i Oikonomides po kojem je vijest iz toga Taktikona "*survivance de l'administration protobyzantine*".⁹⁴ Dodajmo da se ista titula ponovno pojavljuje u X. stoljeću u Knjizi o Ceremonijama Konstantina Porfirogeneta: ἀνθύπατοι τῶν θεμάτων καὶ ἑπαρχοὶ,⁹⁵ ali se smatra da je i ta vijest preuzeta iz starijeg materijala⁹⁶ i da ne odgovara vremenu Konstantina Porfirogeneta.⁹⁷ Međutim, ne samo Taktikon Uspenskoga (sredina IX. stoljeća) i Knjiga o Ceremonijama (sredina X. stoljeća) nego i sačuvani pečati pa i vijest o Držislavu kao patriciju – eparhu kao da upućuju na to da titula eparha nije u to doba bila posve nestala. U literaturi⁹⁸ je s pravom upozoreno da titula patricija-eparha nije bila dodijeljena svim hrvatskim kraljevima, već samo Držislavu, jer sam Toma navodi za Krešimira da je u 1015. g. samo *rex Croatorum* i bizantski patricij⁹⁹ (naša t. 6). Dakle, Krešimir se ne naziva ni "*rex Dalmatiae et Croatiae*" niti ima titulu eparha, što nesumnjivo znači da se titula eparha odnosila upravo na (bizantsku) Dalmaciju i da je ona dodijeljena samo Držislavu. Time otpada usput i neuvjerljivo povezivanje Držislavljev

⁹⁰ N. dj., 36.

⁹¹ N. dj., 47.

⁹² N. dj., 116.

⁹³ N. dj., 52, 131.

⁹⁴ N. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Paris 1972, 343.

⁹⁵ I. Reiske, *Constantini Porphyrogeniti De ceremoniis aulae byzantinae* I, Bonnae 1829, 61 = A. Vogt, *Le livre des cérémonies* I, Paris 1967, 56.

⁹⁶ E. Mayer, *Die dalmatisch-istrische Munizipalverfassung im Mittelalter und ihre römischen Grundlagen*. Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung 24, 1903, 5.

⁹⁷ H. Ahrweiler, *Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe – Xe siècles*, Bulletin de Correspondance hellénique LXXXIV, Athènes-Paris 1960, 53.

⁹⁸ Ferluga, n. dj. (bilj. 81), 88.

⁹⁹ HS, 42.

titule sa starom rimskom provincijom Dalmacije¹⁰⁰ pa se Tomina vijest ukazuje kao vrlo upotrebljiva i unatoč Tominu krajnje nemarnu izvještavanju kao vjerodostojna: Držislav je imao funkciju eparha Dalmacije; tu mu je funkciju dodijelio bizantski car, a kako ona nije počasna, za razliku od titule patricija, ona je Držislavu davala određena prava u Bizantskoj Dalmaciji – za razliku od njegova nasljednika Krešimira koji je imao samo počasnu titulu patricij, ali ne i funkciju eparha. Preostaju još ova pitanja: prvo, zašto je Držislav postao eparh Dalmacije i s tim u svezi zašto njegov nasljednik nije više eparh i drugo, sadržaj ovlaštenja eparha.

Što se tiče prvog pitanja, Ferluga je uspješno pobio Šišićevu tezu da je neposredni uzrok bizantskog prepuštanja dalmatinskih gradova hrvatskom kralju Stjepanu Držislavu bio Samujlov upad u Dalmaciju, i to zato što je Ostrogorski potvrdio novim dokazima stariju tezu da je do tog upada došlo tek potkraj (oko 997. g.) stoljeća, dakle, nakon Držislavljeve smrti (oko 995. g.)¹⁰¹ To je prihvatila i N. Klaić koja odbija tezu o bizantskoj dodjeli Dalmacije Držislavu "kao nagradu za tobože pruženu pomoć protiv Samujla".¹⁰² Pritom je neobično što se Ferluga poziva na Ostrogorskog samo u pogledu datiranja Samujlova upada u Dalmaciju, ali ne i na jednostavnu i uvjerljivu tezu Ostrogorskoga da se "u potrazi za saveznicima protiv ovog moćnog neprijatelja (tj. Samujla: L. M.) vizantijski car Vasilije II trudio da se poveže sa eventualnim Samuilovim protivnicima u zapadnom delu Balkana".¹⁰³ Dakle, istina je da je Ostrogorski dokazao da se Samujlov upad u Dalmaciju dogodio "krajem 90-tih godina",¹⁰⁴ ali to ga nije sprečavalo da Tominu vijest prihvati kako točnu. Doista, ne vidi se nikakva razloga zašto bi dodjelu Dalmacije na upravu hrvatskom kralju trebalo povezivati sa Samujlovim upadom. Bazilije II. nije trebao čekati taj upad, da bi tražio saveznike protiv Samujla. Dapače, Ostrogorski izričito prihvaća Šišićevu tezu i na osnovi Tome navodi "da je Vasilije II. čak poslao Stjepanu Držislavu kraljevske insignije i poverio mu upravu dalmatinskih gradova, imenovavši ga za svoga namesnika–eparha i podarivši mu titulu patricija".¹⁰⁵

Razlog velikog uvažavanja Hrvatske od Bizanta isti je dakle kao u vrijeme Tomislava. Prikliješten od bugarskog vladara Simeona u doba Tomislava odnosno makedonskog vladara Samujla u doba Držislava, Bizant je pomoću Hrvatske nastojao nametnuti svome opasnom protivniku rat na dvije fronte. Pritom je Hrvatskoj očito trebalo dati neku kompenzaciju za troškove i opasnosti i ona je, čini se, nađena u oba slučaja u prepuštanju Hrvatskoj prihoda iz dalmatinskih gradova. Pravna je forma u slučaju Držislava nađena u dodjeli dvosmislene bizantske funkcije eparha. Dakako, čim je prošla opasnost, Bizant je oduzeo hrvatskom kralju tu funkciju. Zbog toga nosi hrvatski kralj Krešimir samo počasnu titulu patricija.

Svakako, ni to nije bila baš posve isprazna titula, jer su svi nosioci bizantskih titula – i onih počasnih i onih povezanih s funkcijom – imali pravo na plaću (ποῦρα) koju su

¹⁰⁰ Ferluga, n. dj. (bilj. 81), 89, a po njemu i N. Klaić, n. dj. (bilj. 84), 323.

¹⁰¹ Ferluga, n. dj. (bilj. 81), 88; isti, n. dj. (bilj. 85), 192.

¹⁰² N. Klaić, n. dj. (bilj. 84), 323.

¹⁰³ G. Ostrogorski, *Serboskoje posol'stvo k imperatoru Vasiliju II*, Glas Srpske akademije 193, 1949, 22.

¹⁰⁴ N. dj., 24.

¹⁰⁵ N. dj., 22.

strani vladari prihvaćali s najvećim zadovoljstvom i koja je potkraj X. stoljeća bila daleko od toga da bi bila tek simbolične visine.

Time je ujedno odgovoreno i na drugo pitanje. Držislav kao eparh Dalmacije imao je pravno položaj neke vrste bizantskoga civilnog namjesnika. U praksi se to svodilo na ubiranje podavanja iz dalmatinskih gradova i na stanovit utjecaj na politiku tih gradova što je svakako mnogo manje od sveobuhvatne vlasti stratega neke bizantske teme. Takva funkcija ne mora nužno obuhvaćati pravo komandiranja ni nad lokalnom milicijom. Takvim objašnjenjem otpada naš prigovor iznesen u našem radu iz 1983. g. da je teško prihvatiti tezu kako je Bizant povjerio upravu Bizantske Dalmacije hrvatskim kraljevima, jer bi uprava obuhvaćala i komandu nad lokalnom milicijom.

Svakako je očito da Toma vijest o naslovima hrvatskih kraljeva počevši od Držislava nije preuzeo iz nekog kataloga splitskih nadbiskupa, već je to njegova vlastita kombinacija na osnovi nekih drugih vrela. Toma je, čini se, pročitao u nekom vrelu da je hrvatski kralj Držislav bio eparh Dalmacije i patricij pa je iskonstruirao vijest da su se od Držislava hrvatski kraljevi nazivali *reges Dalmatiae et Croatiae*. Poznato je da su titulu *rex Croatiae et Dalmatiae* (a ne *Dalmatiae et Croatiae*!) nosili hrvatski kraljevi tek od sredine XI. stoljeća, tj. tek od Petra Krešimira IV. i da je ta titula imala antibizantski smisao jer se njome naglašavalo pravo hrvatskih kraljeva nad Bizantskom Dalmacijom. Tu je titulu priznalo hrvatskom kralju papinstvo, a ne Bizant. Bizant je Držislavu priznao u odnosu na Dalmaciju funkciju eparha upravo zato da time istakne bizantski suverenitet nad Dalmacijom. A pogotovu nema dokaza da je Bizant slao hrvatskim kraljevima kraljevske insignije, i to još kao kraljevima *Dalmacije* i Hrvatske, jer bi to značilo da Bizant priznaje hrvatskim kraljevima ona ista suverena prava nad Dalmacijom koja su imali nad Hrvatskom.

Isto je tako sigurno da Toma nije mogao naći u nekom katalogu splitskih nadbiskupa podatak da je Martin bio nadbiskupom za cara Teodozija. To je samo Tomina nemarna i neuspješna kombinacija. Ali, ako je to tako, nije onda nemoguće da je i samo ime Držislava uz nadbiskupa Martina plod Tomina kombiniranja – ovaj put, čini se, uspješnog. Smatramo da je u katalogu koji je pred sobom imao Toma bilo samo ime nadbiskupa i, najčešće, godina – i ništa više. To se najbolje vidi po Justinu (naša t. 1) gdje je upravo tako zabilježen podatak o nadbiskupu. Uostalom, i podaci o Trpimiru i Muncimiru sigurno su plod Tominih kombinacija – ovaj put neuspješnih. Po svemu se čini da se može i dokazati na koji je način došlo do toga čudnog podatka. Kao što je to već odavno dobro objasnio Šišić, Toma je u jednoj prenapravljenoj Zvonimirovoj ispravi pročitao da su Zvonimirovi prethodnici bili "kraljevi Trpimir i Muncimir" pa ih je onda "odoka" ubacio na "prazno mjesto" negdje poslije Držislava zato što je po njegovu mišljenju tamo bilo mjesto svima onima hrvatskim vladarima koji su nosili titulu kralja. Naprotiv, podaci o bizantskim carevima i hrvatskom kralju Krešimiru, bizantskom patriciju u doba nadbiskupa Petra čine se potpuno pouzdanim. Doduše, samo Tominu nemaru možemo zahvaliti da je Prestancije od priora postao primarij. A zanimljivo je da su Bazilije i Konstantin jedini bizantski carevi koje Toma izrijeckom spominje nakon cara Lava (V. stoljeće). On ne zna ništa čak ni o Mauriciju (konac VI. stoljeća).

Privlači pažnju i godina pribliježena uz nadbiskupa Justina: 840. Bulić-Bervaldi primjećuju da se protiv te godine "podizhu ne male poteškoće".¹⁰⁶ Naime, tzv. Trpimirova darovnica, u kojoj je spomenut kao splitski nadbiskup Petar, datira se počevši od Račkoga s 852. g. Međutim, Bulić-Bervaldi upozoravaju da "prvi splitski nadbiskup, o kome ne može biti ni najmanje sumnje, jest Petar I".¹⁰⁷ Prema tome, Justina bi kao njegova nasljednika trebalo pomaknuti poslije 852. g. pa se Bulić-Bervaldi trude pronaći razlog navodno pogrešnoj dataciji početka Justinove biskupije i upuštaju se u prilično smione kombinacije. Razumljivo je da podatke u vrelima treba pokušati uskladiti i da je pritom nužno i kombinirati, često i vrlo smiono i zbog toga to ne možemo prigovoriti uvažanim piscima. Ipak, smatramo da se dosadašnja literatura uplela u nepotrebne teškoće zbog toga što je prihvatila prijedlog¹⁰⁸ da Trpimirovu darovnicu treba datirati s 852. g. Taj prijedlog osniva se isključivo na 15. indikciji kojom je uz ostalo datirana ta darovnica. Ali, jesmo li nužno vezani tom indikcijom u ispravi koja je sačuvana u vrlo kasnom prijepisu iz 1568. g., to više što joj se drugi podaci protive? Opće je poznato da se indikcija često pogrešno prepisivala; o tome postoji bezbroj primjera pa je to suviše dokazivati. A u Trpimirovoj darovnici nalazimo podatke koji nas upravo sile da indikciju 15. ne prihvatimo kao odlučujuću. Naime, Trpimirova isprava datirana je još i podatkom da je u to vrijeme vladao u Italiji kralj Lotar, i to "*sub die IIII nonis Martii*", a poznato je da je Lotar odmah nakon smrti svoga oca još 840. g. otišao iz Italije i da se više nikad u nju nije vratio. Usto, on je 15. lipnja 844. godine dao okruniti svoga sina Ludovika II. za talijanskog kralja. Od toga vremena talijanskim se kraljem nazivao, dakako, njegov sin. Zar je doista moguće da Trpimir, koji je živio u neposrednoj blizini Italije nije ništa znao o toj promjeni? O tome smo na drugom mjestu podrobnije raspravljali i došli do zaključka da Trpimirovu ispravu treba datirati između 839. g. (kada je vladao Mislav, a ne Trpimir) i 844. g. (kada je Ludovik II. proglašen italjskim kraljem).¹⁰⁹

Tomin podatak o biskupu Justinu u godini 840. slaže se dakle s podacima o italjskom kralju Lotaru i nadbiskupu Petru iz Trpimirove isprave. Petar je vladao dakle do 840. g., iste godine naslijedio ga je biskup Justin, i to u vrijeme kada je Lotar još bio italjski kralj, a Trpimir već naslijedio Mislava.

Mogli bismo se još zapitati kada je Trpimir saznao za odlazak Lotara iz Italije. Poznato je da je Ludovik I. umro 20. lipnja 840. u Ingelheimu i da je Lotar najhitnije otputovao da tamo preuzme carski dvorac jer je dobro znao da neposredno predstoji teški obračun s braćom Ludovikom i Karlom.¹¹⁰ Lotar se već u kolovozu 840. naziva

¹⁰⁶ F. Bulić i J. Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa*, Zagreb 1912, 151.

¹⁰⁷ N. dj., 132.

¹⁰⁸ Prvi ga je iznio E. Dümmiler, *Über die älteste Geschichte der Slawen in Dalmatien (549 – 928)*, *Sitzungsberichte der Phil.-hist. Classe der k. k. Wiener Akademie* XX, 1956, 43.

¹⁰⁹ Tekst Trpimirove isprave: *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije I* (dalje CD), Zagreb 1967, 3 – 8.

¹¹⁰ Problematika Lotarevih naziva vrlo je složena. Ovdje ne možemo u nju ulaziti. Dovoljno je spomenuti ispravu od 25. srpnja 840. izdanu u Strasbourgu s ovom datacijom: *Data VIII. kald. aug. anno Christi propitio imperii domini Hlotharii pii imperatoris XXI, indictione III, actum Strazburg civitate*, Th. Schieffer, *Die Urkunden Lothars I und Lothars II*, Berlin Zürich 1966, 136. Lotar se prije 840. često nazivao "carem u kraljevini Italiji"!

carem. Ne samo u karolinškom carstvu nego i oko njega s najvećom su se pažnjom pratili sudbonosni događaji u Franačkoj, kao neprijeporno najvećoj europskoj velesili, jer je o prilikama u njoj uvelike ovisilo ponašanje (i sudbina) susjeda, među ostalim i Trpimira. Najvjerojatnije je da je Trpimir već za mjesec-dva saznao za odlazak Lotara iz Italije i njegovu novu carsku titulu. Zato je slabo vjerojatno da bi Trpimir nazivao Lotara italjskim kraljem poslije listopada 840. g. Datiranje Trpimirove isprave s 2. veljače 840. ukazuje se stoga kao najvjerojatnije.

5. *Splitski biskupi, nadbiskupi i metropoliti*

N. Klaić je pitanje osnivanja splitske nadbiskupije rješavala prvi put u radu iz 1963 – 1965. Po njezinu mišljenju Split nije imao svoga biskupa još ni 879. g. jer se te godine spominje u jednom papinomu pismu samo "nadpop svete stolice salonitanske",¹¹¹ a to treba tumačiti tako da nije riječ o "pomoćniku splitskoga biskupa u katedralnoj crkvi, jer splitskog biskupa još nema", već o *archipresbiter ruralis*, koji postoji "ondje gdje još nema dovoljno stanovništva za osnivanje biskupije".¹¹² Kada je pak 925. g. osnovana splitska nadbiskupija, ona je ujedno postala i metropolija, tj. splitski metropolit "dobio je pravo koje nije mogao baštiniti od salonitanskog biskupa, jer ga on (tj. salonitanski biskup: L. M.) nije imao".

Kada je nekih 8 godina kasnije, tj. 1971. godine N. Klaić ponovno uzela u razmatranje isto pitanje, ona je još uvijek ostala na stajalištu da je Split do X. stoljeća bio tek "malo naselje u Dioklecijanovoj palači" koje je "jedva tko i poznao",¹¹³ ali je dodala da je on uspio dobiti naglo na ugledu pričom o apostolicitetu svoje biskupije. Ipak joj je smetao podatak koji donosi Toma o Justinu kao splitskom nadbiskupu u 840. g. pa ga je odbacila. Ako je, dakle, Toma pogriješio s datiranjem Justinova biskupovanja, onda "bismo mogli zaključiti da prije 879. god. nije bilo u Saloni (lapsus, umjesto Split: L. M.) biskupa". Ali, čini se da sada N. Klaić dopušta i drugu mogućnost, naime, da možda "arhiepiskopu spomenutog u pismu Ivana VIII. (tj. 879. g.: L. M.) valja protumačiti kao biskupova pomoćnika", dakle da su biskupi u Splitu postojali i prije 879. g. "U svakom slučaju", zaključuje N. Klaić, "misao o nadbiskupskoj časti među dalmatinskim biskupima potekla je od pape Ivana VIII."¹¹⁴

Dakle, po mišljenju N. Klaić salonitanska crkva nije bila metropolitanska. Ipak, kako je Salona bila glavni grad provincije Dalmacije, ne vidimo razloga zašto crkvena organizacija u antici ne bi u Dalmaciji slijedila državnu organizaciju kao što je to inače bio slučaj. Uostalom, salonitanski nadbiskup Honorije sazvaio je 530. godine provincijalni sinod,¹¹⁵ a upravo to je jedna od glavnih ovlasti metropolita. Na tom se sinodu u prvom kanonu određuje da svećenici ne smiju obvezivati svoju crkvu pozajmljivanjem novca ako im to ne odobri biskup, a u drugom da ista zabrana vrijedi i za ugovore koje

¹¹¹ N. Klaić, Ivan Ravenjanin i osnutak splitske metropolije, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXV – LXVI, Split 1963 – 1965, 229.

¹¹² N. dj., 241.

¹¹³ N. Klaić, n. dj. (bilj. 84), 301.

¹¹⁴ N. dj., 238.

¹¹⁵ N. Klaić, *Historia Salonitana maior*, Beograd 1967, 6.

bi sklopio biskup (*de episcoporum contractibus*), ako nema odobrenja metropolita (*similiter quoque apud metropolitanum*). Obje su odredbe vrlo loše tradirane, ali se ipak smisao jasno razabire. Salonitanska je crkva dakle nesumnjivo imala metropolitanski položaj – što dakako ne znači da ga je splitska crkva automatski naslijedila odmah nakon obnove.

Nadalje, kada papa Ivan VIII. piše dalmatinskom kleru i narodu 10. lipnja 879.¹¹⁶ da izaberu "nadbiskupa" (*archiepiscopus*) i da od pape zatraže palij, tj. znak metropolitanske časti, onda on doduše ne spominje izravno salonitansko-splitsku crkvu kao metropolitansku, ali mislimo da se to ipak daje neizravno zaključiti iz nekoliko okolnosti. Naime, vrlo je vjerojatno da je 879. g. splitska crkva bila bez svoga nadbiskupa pa je zbog toga pismo upućeno najprije zadarskom, osorskom i ostalim biskupima (*Vitali Jadrensi, Dominico Absarensi ceterisque episcopis*), a tek se nakon toga navodi arhiepizbiter, ali se s druge strane spominju najprije "stanovnici grada Splita" i tek nakon njih "stanovnici Zadra i ostalih gradova" – očito zato što je Split kao nasljednik "svetog salonitanskog sjedišta" (*sancte sedis Salonitane*) imao u crkvenom pogledu prednost pred svim ostalim gradovima. Uostalom, papa Stjepan VI. obećava 887/8.¹¹⁷ biskupu Teodoziju palij i kod toga izričito spominje salonitansku crkvu. Teodozije je trebao dobiti palij kao splitski biskup, tj. kao nasljednik salonitanske metropolitanske časti. Jedino ostaje otvoreno pitanje kada je splitska crkva priznata od pape kao metropolitanska.

Svakako tvrdnja da je Split bio beznačajni gradić koji je jedva tko poznao čini se kao teško pretjerivanje jer salonitansko-splitski biskup ima u nekim popisima sinoda iz 787. g. vrlo visoko mjesto, čak među nadbiskupima koji su se sastali na Nicejskom sinodu.¹¹⁸ Popisi nadbiskupa na zapisniku s 4. sjednice održane 1. listopada 787. god. počinju sa 60. mjestom, a već na 62. mjestu nalazi se salonitanski biskup Ivan. Prema zapisniku sa sjednice održane 13. listopada iste godine, on se nalazi još više, čak na 61. mjestu! Može li se grad s tako visoko kotiranim biskupom smatrati beznačajnim ako znamo da je ugled biskupske stolice ovisio umnogome o važnosti i ugledu grada?

Ali ostaje pitanje da li je u ta dva popisa riječ o biskupu ili nadbiskupu jer visoki položaj na 62. odnosno 61. mjestu, tj. među nadbiskupima nije dokaz da je on doista bio nadbiskupom. Ovdje je nužno dati tek nekoliko opaska o položaju nadbiskupa. Na zapadu se od VI. stoljeća za metropolite uobičajio naziv nadbiskup. Na istoku su razlikovali metropolite, tj. biskupe sa sjedištem u glavnom gradu provincije, koji imaju određene ovlasti nad biskupima provincije i nadbiskupe, tj. takve biskupe koji ne potpadaju pod vlast metropolita. Tako npr. tzv. *Notitia 1. (Leonis Sapientis et Photii ordo patriarcharum)*¹¹⁹ navodi najprije sjedišta 5 patrijarha, nakon toga sjedišta 33 metropolita, nakon kojih slijede 43 sjedišta "autokefalnih" nadbiskupa koji nisu podređeni metropolitu provincije (*ἐπαρχία*), a tek nakon toga biskupe razvrstane po provincijama. Slično su metropoliti, nadbiskupi i biskupi poredani u tzv. *Epiphaniij expositio praeseSSIONum*¹²⁰ koja donosi podatke za vrijeme prije 787. g.: 5 patrijarha, 32 metropolita, pa onda 44 "αὐτοκεφάλοι ἀρχιεπίσκοποι" i nakon toga biskupe po provincijama.

¹¹⁶ CD I, 16 – 17.

¹¹⁷ CD I, 19 – 20, 21 – 22, br. 18.

¹¹⁸ Vidi Darrouzès, n. dj. (bilj. 40), 63.

¹¹⁹ G. Parthey, *Hieroclis Synecdemus et Notitiae Graecae episcopatum*, Berlin 1866, 55 – 94.

¹²⁰ N dj., 150 – 161.

Dakle, bar to je sigurno da biskup Ivan naveden kao držalac salonitansko-splitske biskupije nije potpadao ni pod kojeg metropolita, već da je bio autokefalan. Je li on već tada nosio naslov nadbiskupa? To bi se moglo tvrditi prema njegovu visokom mjestu među nadbiskupima. Ali među potpisima na kraju 4. sjednice sinoda iz 787. nalazi se rapski biskup na 72, osorski na 77. mjestu, a u zapisniku 7. sjednice rapski je biskup na 71, a osorski na 76. mjestu. Popis nadbiskupa proteže do 87. mjesta, iz čega bi slijedilo da su i rapski i osorski biskupi zapravo nadbiskupi. Nije li vjerojatnije da su salonitanski, rapski i osorski biskup dobili nerazmjerno visoko mjesto zato što su i inače iz razloga političke mudrosti svi zapadni biskupi dobili vrlo visoka mjesta? Naime, svih pet popisa s toga sinoda navodi najprije metropolite pa nadbiskupe i, na kraju, biskupe, s time da među nadbiskupima dolaze po rangu najprije nadbiskupi Južne Italije i Sicilije, a tek nakon njih svi ostali.¹²¹ To je Darrouzès¹²² uočio i s pravom zaključio da su sva zapadna nadbiskupska sjedišta bila počašćena nerazmjerno visokim rangom "*qui les mit globalement au-dessus des Orientaux*".¹²³ Međutim, uz dva popisa o kojima je upravo bilo riječi, postoji još jedan u kojem su spomenuti salonitanski, rapski i osorski biskup, tj. popis potpisnika "izjave o vjeri" (ὁμολογία). U tom popisu nailazimo na redosljed koji je za problem kojim se bavimo od odlučujuće važnosti. Da bi redosljed popisa bio jasniji, dajmo ujedno i rang metropolita odgovarajuće grupe biskupa:

Redni broj	Grupacija	Mjesto u popisu	Rang nadležnog metropolita
1.	metropoliti	1 – 34	
2.	"zapadni" nadbiskupi	35 – 53	
3.	istočni nadbiskupi	54 – 75	
4.	biskupi Kapadokije ¹²⁴	76 – 79	1
5.	biskupi Azije ¹²⁵	81 – 105	2
6.	biskupi Dalmacije	106 – 108	
7.	biskupi Cipra	109 – 113	3
8.	biskupi Europe ¹²⁶	114 – 126	4

Iz ovoga se pregleda vidi da salonitanski, rapski i osorski biskupi imaju doduše po tome popisu vrlo visoko mjesto, ali ne među nadbiskupima, već odmah nakon biskupa dviju najuglednijih metropolitanija, Kapadokije (Cezareje) i Azije (Efez). Ako uzmemo u obzir da ovaj popis obuhvaća 343 sjedišta, onda vidimo da je mjesto (106 – 108) dalmatinskih biskupa još uvijek vrlo visoko, ali da popis razrješava dilemu je li riječ o biskupima ili nadbiskupima. Salonitanski na 106, rapski na 107. i osorski biskup na 108. mjestu bez ikakve su sumnje samo biskupi, a ne nadbiskupi. Njihovo više mjesto u

¹²¹ Darrouzès, n. dj. (bilj. 40), 22 – 26.

¹²² N. dj., 25.

¹²³ U prva dva popisa (11. IX. 787. i 26. IX. 787) ova trojica nisu spomenuta, vjerojatno zato što još nisu stigli na sinod.

¹²⁴ Metropolitansko sjedište je Cezareja.

¹²⁵ Riječ je o crkvenoj provinciji Aziji kojoj je na čelu metropolit Efeza.

¹²⁶ Sjedište je u Herakleji.

prethodna dva popisa nije drugo nego, kao što je već rečeno, izraz osobitog zadovoljstva kojim je njihov dolazak na sinod popraćen. Ta tri biskupa nisu ni nadbiskupi ni metropolit, a po svemu se vidi da oni nisu podređeni nijednom metropolitu, slično kao što to nisu ni "zapadni" nadbiskupi južne Italije i Sicilije.¹²⁷

Možda bi ipak ostalo na prvi pogled nerazumljivo zašto Zadar kao sjedište bizantske teme nije imao položaj metropolitanske crkve. N. Klaić je vrlo dobro uočila teškoću i njoj opetovano¹²⁸ posvetila razmjerno iscrpne analize, koje se u biti svode na to da je Split 925. godine lažnom pričom o apostolicitetu Salone "izigrao oba svoja opasna protivnika". Ali treba primijetiti da je splitskom biskupu već Stjepan VI. obećao 887/888. palij. Zar je Split prevario i papu Stjepana VI? Kako je položaj metropolitanske crkve u provinciji Dalmaciji sigurno pripadao Saloni, o nekoj se "prijevart" po našem mišljenju ne može govoriti. S druge strane, očito je da je papa već od 879. godine odlučio da splitskoj, a ne zadarskoj crkvi prizna primat nad svim dalmatinskim crkvama premda je od sredine IX. stoljeća dalje Zadar bio glavni grad bizantske teme. Poznato je da su se premještanja biskupske i metropolitanske stolice često događala tijekom stoljeća pa je papa bez teškoća mogao priznati metropolitanski položaj zadarskom biskupu. Nije nimalo vjerojatno da je on "nasjeo" splitskim uvjerenjima. Zašto se to, dakle, nije dogodilo? Odgovarajući na to pitanje treba uzeti u obzir da je glavna značajka bizantske teme bila u tome što je u njoj postojala bizantska vojska. Ako nema vojne prisutnosti, nema ni teme. U temi Dalmacije bizantska je vojska bila vrlo vjerojatno koncentrirana samo u glavnom gradu, Zadru.¹²⁹ Bizant nije imao dovoljno financijskih sredstava da održava vojne kontingente u svim dijelovima svojih tema, pa je tako za Dalmaciju bilo dovoljno držati jednu detaširanu četu u Zadru – pa čak je i to bio nemali teret. zbog čega su, kao što je poznato, stratezi koji su se nalazili na čelu zapadnih tema imali velikih briga kako da iz lokalnih izvora pokriju svoje troškove. Kada je Bizant u povodu diplomatske aktivnosti Bazilija I. prepustio papi Dalmaciju i Hrvatsku, papi se očito nije mogla ni najmanje sviđati pomisao da će njegov metropolit imati sjedište u Zadru uz bizantskog stratega. To je razlog zašto je čitavo vrijeme stvarne bizantske prisutnosti u Dalmaciji za makedonske dinastije ostalo neuobičajeno odvajanje crkvene i političke vlasti: Zadar je oko dva stoljeća bio središte bizantske političke, a Split papine crkvene prisutnosti.

¹²⁷ Drukčije Katičić, n. dj. (bilj. 40), 79. po kojem su sva tri dalmatinska biskupa imala rang nadbiskupa.

¹²⁸ N. Klaić, n. dj. (bilj. 111), 225, 233 i d.; ista, n. dj. (bilj. 84), 301 i d.

¹²⁹ Vidi o tom pitanju npr. L. Margetić, *Tribuni u srednjovjekovnim dalmatinskim gradskim općinama*, Zbornik radova Vizantološkog instituta (=ZRVI) XVI, Beograd 1975, 25 – 52; isti, "Provincijalni arhonti" *Taktikona Uspenskoga* (s osobitim obzirom na arhonta Dalmacije), ZRVI, XXIX – XXX, Beograd 1991, 45 – 59 = *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 34, 1992, 53 – 73.

II.

1. *Vremenski odnos HS i HSM*

U novije su vrijeme nakon vrlo detaljne raščlambe HS i HSM došli Barada i Gunjača s jedne i N. Klaić s druge strane do dijametralno oprečnoga konačnog zaključka: po Baradi¹³⁰ je postojao predložak na osnovi kojeg su sastavljeni i HS i HSM, po Gunjači¹³¹ je HSM Tomin koncept koji mu je služio za definitivnu redakciju njegova djela (HS), a po N. Klaić HSM je sastavljen od nepoznatog autora, mnogo kasnije, vjerojatno u doba modruškog biskupa Šimuna Kožičića-Begne, koji je "nesumnjivo imao namjeru da radi na crkvenoj povijesti Ilirika".¹³² N. Klaić je bila toliko uvjerena da je njezina teza točna da je 1967. g. napisala: "Kako se već u prvim rečenicama HSM može jasno razabrati da je HSM preradevina HS, nisam smatrala svojom dužnošću pobijanje gore spomenutih hipoteza",¹³³ a 1979. g. prigovorila obojici da "rade na znanstveno nedopušten način", a osobito Gunjači koji "usprkos mnogo riječi u najnovijim djelima ne uspijeva svoje hipoteze učvrstiti" i zaključila da "nema razloga da se i na njima zaustavljamo".¹³⁴

Ipak, dokazivanje da je HS starija od HSM nije baš toliko jednostavno. Naime, ako prihvatimo Gunjačino stajalište da je tekst P samo prijepis, onda se mnoge netočnosti i nelogičnosti HSM mogu lako objasniti time što je u najstariji sačuvani prijepis HSM, tj. P loše prepisao svoj predložak. Npr. odmah na početku teksta P stoji da je pjesnik Lukan nazvao Salonu pa se nastavlja: *Dicta autem est Salona a salo hoc est a mari, quia in littore maris sita est, quia modicum lata, sed in longum ferre sex milibus versus occidentalem plagam protenditur*.¹³⁵ Ovdje očito nakon *sita est* nedostaje dio rečenice koji se nalazi u HS: *longa vero id circo dicta est*. Kad bi P bio izvornik HSM, onda bi već ta uvodna rečenica bila dovoljnim dokazom da je HSM loše prepisivao HS. Ali, ako je P prijepis, ništa ne priječi da pogrešku pripišemo prepisivaču teksta P i da ustvrdimo da se u izgubljenom izvorniku HSM nalazila cijela rečenica zajedno sa (u P) ispuštenim dijelom. I tako bi se moglo nanizati mnogo razlika između HS i HSM koje bi se bilo lako bilo teško dale uskladiti s Gunjačinom tezom da je HSM Tomin koncept. Ali ipak ne sve.

Tako se npr. i u HS¹³⁶ i u HSM¹³⁷ govori o osnivačima Dubrovnika tekstem koji se tako reći doslovce podudara u jednom i drugome djelu. U HSM se tekst nastavlja kako su "neki od njih" (*aliqui ex ipsis*) sagradili Zadar. Naprotiv, u HS nakon odlomka o osnivačima Dubrovnika tekst nastavlja pričati o Salonitancima koji su nakon bijega iz

---

¹³⁰ M. Barada, *Dalmatia superior*, Rad 270, Zagreb 1949, 101–108.

¹³¹ S. Gunjača, *Historia Salonitana Maior*, Rad 283, 151, 175–243.

¹³² N. Klaić, n. dj. (bilj. 115), 59.

¹³³ N. dj., 25.

¹³⁴ N. Klaić, Način na koji je nastajalo djelo *Historia Salonitana Maior*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LXXII – LXXIII, Split 1979, 171 – 172.

¹³⁵ HS, 5.

¹³⁶ HS, 31.

¹³⁷ HSM, 92.

Salone provodili na otocima težak život i kako se nisu usuđivali vratiti u Salonu pa tek sada tekst spominje da su "neki od njih" osnovali Zadar. U ovom je slučaju tako reći nemoguće prihvatiti tezu o ranijem nastanku HSM. Po tekstu HSM neki od osnivača Zadra bili bi Dubrovčani, ali u nastavku teksta ipak i HSM navodi da je položaj Zadra bio tako povoljan za naseljenike "da im nije bilo nužno vratiti se u Salonu" – dakle i po HSM riječ je o Salonitancima. Tekst HSM ("neki od njih") po kojem se čini na prvi pogled da je riječ o Dubrovčanima nastao je nesumnjivo tako da je sastavljač HSM imao pred sobom kao predložak HS i onda iz njega izbacio podatak o teškom životu Salonitana na otocima pa mu je ispalo kao da su Dubrovčani osnivači Zadra, premda se iz nastavka teksta u HSM jasno vidi da to sastavljač nije imao na umu.¹³⁸ Usto, da je sastavljač teksta HSM imao doista pred sobom HS kao predložak, vidi se i po tome što je iz izbačenog odlomka o teškom životu Salonitanaca ipak preuzeo nekoliko riječi, i to *turres et menia* kao i *solum teatri edificium quod in occidentali parte constructum fuerat* prilično vješto prebacio u opis uništenja Salone.¹³⁹

HS na više mjesta spominje kralja Zvonimira, i to isključivo u obliku Suinimir, Suinimirus. Naprotiv, HSM upotrebljava isključivo oblik Svonimir, Svonemerius. Kao što je poznato, Suinimirus je stariji, a Zvonimir noviji oblik toga imena pa je zbog toga nemoguće da bi se u navodno starijem tekstu pojavljivao oblik Zvonimir, a u novijem Suinimir, i to još po Gunjači kod istog pisca.

Mislimo da ova dva primjera s dovoljno uvjerljivosti snažno govore u prilog stajališta da je HSM nastao nakon HS. Dapače, iz upotrebe oblika Zvonimir u HSM može se zaključiti da je HSM nastao mnogo kasnije od HS.

2. Rukopis P – izvornik ili prijepis

Gunjača je još 1951. g.¹⁴⁰ ustvrdio da je rukopis HSP, koji se čuva u arhivu Zbora de propaganda fide (= P), samo prijepis starijeg teksta, a ne izvorni tekst, i to na osnovi ovih argumenata:

1. brojne pogreške do kojih je po Gunjači moglo doći samo pri prepisivanju, tako npr.

P	trebalo bi
<i>Aquilegia</i>	<i>Aquileia</i>
<i>Fabrisianus</i>	<i>Fabricianus</i>
<i>manicipiis</i>	<i>municipiis</i>
<i>Muncarensis</i>	<i>Miccarensis</i>
<i>mater</i>	<i>inter</i>

2. Na fol. 613r postoji lakuna poslije riječi *clericorum*. Da je riječ o izvornom tekstu, lakune ne bi bilo.

3. Na fol. 625r P ima tekst s lakunom: "*consecrans et am ..... in*". Da je riječ o izvornom tekstu, lakune ne bi bilo.

¹³⁸ Tako i N. Klaić, n. dj. (bilj. 115), 35.

¹³⁹ N. dj., 90.

¹⁴⁰ Gunjača, n. dj. (bilj. 131), 182 i 239, bilj. 33 i 34.

4. Na fol. 640v stoji "*in sacro ofago*", što je besmislica do koje je došlo prilikom prepisivanja. Umjesto "*sacrofago*" prepisivač je loše pročitao "*sacro ofago*".

U svojem se radu iz 1967. g.¹⁴¹ N. Klaić nije izravno osvrnula na t. 1. Naime, jasno je samo po sebi da su se sve navedene pogreške doista dogodile zbog prepisivanja, ali one se odnose na prepisivanje iz građe koju je imao pred sobom pisar rukopisa. Dakle, te pogreške ne odgovaraju na pitanje je li P izvornik ili nije, jer je do njih moglo doći u oba slučaja. Pritom je također manje važno što npr. u P stoji ispravno *Fabricianus*,¹⁴² a ne *Fabrisianus* i ispravno *inter*,¹⁴³ a ne *mater*, što, nadalje, u P stoji *Muncorensis*,¹⁴⁴ a ne *Muncarensis* te *municipisis*, a ne *manicipiis* i što navodno ispravni tekst *Miccurensis* (?) treba vjerojatno pripisati tiskarskoj grešci u Gunjačinu tekstu. U svojoj diskusiji s N. Klaić Gunjača se s pravom više nije pozivao na taj argument.¹⁴⁵

U istome je radu N. Klaić upozorila na to da je riječ "*in sacro ofago*" ne stoji u P gdje jasno piše "*in sacrofago*".¹⁴⁶ Time je navodna "najočitija griješka" rukopisa nestala kao argument. Gunjača se na to nije više vraćao u svojim raščlambama iz 1973. i 1975. g.,¹⁴⁷ ali je začudo u svom tekstu HSM ostavio "*in sacro Ofago*" premda tvrdi da tekst objavljuje prema rukopisu P.¹⁴⁸

Ostaje problem dviju lakuna (naše t. 2 i 3). Za prvu lakunu je N. Klaić ispravno upozorila da je riječ o prijepisu iz akta crkvenih sabora pa kada je autor HSM došao do nečitljivog mjesta, on ga je "jednostavno preskočio".¹⁴⁹ To izgleda vrlo prihvatljivo. – Ali, drugu lakunu N. Klaić nije uspjela dobro objasniti pa umjesto objašnjenja daje poduži tekst kojim po našem mišljenju odaje nepriliku u kojoj se našla.¹⁵⁰ Naime, ta lakuna izgleda kao vrlo neugodan dokaz ne samo za tvrdnju da je P prijepis nego čak i da je HSM stariji od HS. Usporedimo oba teksta. Riječ je o posvećenju Jupiterova brama po Ivanu Ravenjaninu:

HS	HSM (P)
<i>Fecit ergo ex phano illo</i>	<i>Fecit ergo phano illo</i>
<i>ecclesiam, consecrans eam</i>	<i>ecclesiam, consecrans et</i>
<i>in magna devotione</i>	<i>am ... in magna devotione</i>

Dakle, u HS tekst teče bez ikakve lakune, dok prema HSM (P) prepisivač kao da je vidio u svom predlošku nešto što nije mogao dobro pročitati pa je ostavio lakunu. U barberinskim je rukopisima prepisivač iz teksta P tu lakunu popunio ovako: "*et amplia-*

¹⁴¹ N. Klaić, n. dj. (bilj. 115), 6 – 7.

¹⁴² HSM, slika 15.

¹⁴³ HSM, slika 45.

¹⁴⁴ HSM, slika 20.

¹⁴⁵ Usp. S. Gunjača, *Isprave i dopune starijoj hrvatskoj historiji* 1, 1973, 201.

¹⁴⁶ Gunjača, n. dj. (bilj. 131), 182.

¹⁴⁷ Gunjača, n. dj., (bilj. 145), 101.

¹⁴⁸ N. dj., 35.

¹⁴⁹ N. Klaić, n. dj. (bilj. 115), 7.

¹⁵⁰ N. dj., 7: "a da se greške u onom dijelu HSM koji odgovara HS mogu i na drugi način protumačiti, pokazao ostali primjeri. Kako uopće lakune ne moraju biti čvrst oslonac u zaključivanju, svjedoče i neka netačno prepisana mjesta u prepisima HSM" itd.

tus in" (tako Gunjača 1951. g.)¹⁵¹ odnosno "*et amplius in*" (tako Gunjača 1973),¹⁵² s time da Gunjača 1951. g. slijedi barberinski stariji tekst (br. 828), a 1973. g. Propagandini tekst (P). Ali, nadopuna ne zadovoljava što se vidi i po tome što Gunjača 1951. g. citirani tekst nastavlja bez točke, a 1973. g. poslije "*consecrans et am...*" stavlja točku i nastavlja s novom rečenicom: "*In magna devotione* itd.". U oba slučaja dobiva se šepavi i nezadovoljavajući tekst. Naprotiv, tekst u HS posve zadovoljava. To donekle umanjuje jačinu argumenta, ali osnovna sumnja ostaje: nije li prepisivač u P imao pred sobom neki predložak, neki širi tekst od onoga u HS? To bi navodilo na misao da je taj širi tekst kasnije HS skratio, i to prilično uspješno, a da ga prepisivač rukopisa P nije uspio odgonetnuti pa je umjesto toga ostavio lakunu. Ali, je li to jedino moguće objašnjenje? Pretpostavimo da je prepisivač rukopisa P imao pred sobom predložak, izvornik HSM, a da je taj izvornik rađen na osnovi Tomina HS pisanog beneventanom. Sastavljač izvornika HSM vidio je u Tominu HS napisano "*consecrans eam in*", ali je, zaveden velikom sličnošću slova "a" i "r" u beneventani napisao jedno slovo ("a") dva puta, jednom kao "r", a drugi put kao "a" pa je napisao *consecrans et am in* (*consecrans e[ta]m in*). Prepisivač rukopisa P pročitao je u svom izvorniku "*consecrans et am in*", a kako je vidio da je taj tekst neprihvatljiv, lakunom je upozorio čitatelje da s tekstom nešto nije u redu pa je iza "am" stavio lakunu. Kasnije su barberinski rukopisi koji su rađeni na osnovi rukopisa P pokušali taj "am" nadopuniti, ali dakako sa slabim uspjehom, jer se nije imalo što popunjavati. U svakom slučaju, ako pretpostavimo da je HSM nastao na osnovi HS, onda naš prijedlog prihvatljivo objašnjava lakunu. Uostalom, drugog tumačenja na osnovi teze da je HSM mlađi tekst dosad uopće nema. Iz toga proizlazi još nešto, naime, da je prepisivač teksta P razmišljao i nastojao lakunama ili drukčije upozoriti na neka njemu nejasna mjesta, drugim riječima da je on bio aktivniji u radu nego što se dosad mislilo. Ako je ta naša pretpostavka točna, onda bi se posljedice razmišljanja prepisivača teksta P morale naći i u nekim drugim dijelovima teksta P. Mislimo da na takav zaključak upućuje i neobičan naslov "*Virum valde egregium et bonitate plenum Crescentium nomine*" u HSM.¹⁵³ Gunjača ga objašnjava time što tvrdi da je rukopis P samo kasni prijepis teksta koji je sastavio već Toma kao koncept za buduću definitivnu redakciju, tj. za HS. Naslov je, opaža Gunjača, gramatički nemoguć i besmislen, a do njega je došlo tako što je iz teksta koncepta, koji je kasniji prepisivač prepisivao, nestalo više listova u kojima se nalazilo cijelo poglavlje o nadbiskupu Lovru. Nemarni prepisivač nije primijetio, tvrdi Gunjača, da tekst što ga prepisuje nema nikakva smisla, već ga je jednostavno shvatio kao naslov novog poglavlja.¹⁵⁴ Zanimljivo je da je N. Klaić još 1967. g.¹⁵⁵ pretpostavila da je "možda u najstarijem tekstu HS taj odlomak (o nadbiskupu Lovru: L. M.) bio izgubljen", i da upravo navedeni tekst "*Virum valde* itd." treba povezati s odgovarajućim tekstom u HS. I Gunjača¹⁵⁶ i N. Klaić¹⁵⁷ slažu

¹⁵¹ Gunjača, n. dj. (bilj. 131), 239, bilj. 24 (ali usp. str. 199: *et amplians*).

¹⁵² Gunjača, n. dj. (bilj. 145), 72.

¹⁵³ HSM, 110.

¹⁵⁴ Gunjača, n. dj. (bilj. 145), 123 – 128.

¹⁵⁵ N. Klaić, n. dj. (bilj. 115), 46 – 47. Vidi i n. dj. (bilj. 134), 188.

¹⁵⁶ Gunjača, n. dj. (bilj. 145), 124.

¹⁵⁷ N. Klaić, n. dj. (bilj. 134), 188.

se da se taj besmisleni "naslov" ne može nikako pripisati Tomi, ali, dok je N. Klaić to dokaz za kasniji nastanak HSM, dotle Gunjača iz toga izvodi zaključak da je P izvornik HSM koji je služio Tomi kao koncept.¹⁵⁸ Naše je mišljenje da ovo mjesto dokazuje da je prepisivač teksta P i u ovom slučaju primijetio da je tekst što ga ima pred sobom nezadovoljavajući i da je na to upozorio čitatelja. Naime, u rukopisu P na fol. 637v¹⁵⁹ nakon rečenice o Ivanu nadbiskupu koja završava s riječima "*ibidem mortis debitum solvit*" tekst se ne nastavlja na istom foliju, premda ostaje mjesta za još oko 8 redaka. Zašto je prepisivač rukopisa P ostavio tako velik prostor praznim i počeo na novom fol. 638r s neobičnim naslovom "*Virum valde* itd."? Čini se da se odgovor daje sam od sebe: prepisivač je bio svjestan da je takav "naslov" besmislen pa je pred njime ostavio dosta veliki prazan prostor da bi na taj način upozorio čitatelja kako na tom mjestu nešto nedostaje čime bi trebalo popuniti prethodno "*Virum valde* itd.". Smatramo da je ovo doista dobar dokaz da P nije izvornik nego prijepis. Da je P izvornik i da je napisan uz pomoć predloška HS, sastavljač HSM mogao bi lako sastaviti rečenicu po uzoru na HS,¹⁶⁰ npr. *Summus pontifex petitionibus civium spalatensium acquievit, dans eis presulem Crescentium virum valde egregium et omni predictum bonitate* i ne bi, prema tome, imao razloga za ostavljanje praznog prostora. Sastavljač HSM imao je pred sobom splitski rukopis HS (ili sličan rukopis) iz kojeg je ispustio sve listove što se odnose na doba nadbiskupa Lovra, tj. od fol. XXIV gdje počinje poglavlje *De promotione Laurentii archiepiscopi* sve do kraja fol. XXVIIr i zato je, preskočivši sve te listove odmah prešao na fol. XXVIIr gdje je pročitao: "*lem Crescentium natione Romanum, virum valde egregium* itd." i na osnovi toga počeo sastavljati svoj tekst u kojem su još vidljivi ostaci staroga. Prepisivač toga neobičnog početka uočio je pogrešku i svojom "superlakunom" upozorio čitatelja da s tekstom nešto nije u redu.

I dok se N. Klaić koleba je li P "prepis ili original",¹⁶¹ Gunjača je čvrsto uvjeren da je svakako samo prijepis i, po svemu sudeći, ima pravo.

Vraćajući se na isto pitanje Gunjača je 1975. g. predložio još jedan argument, naime, da na fol. 625r postoji još jedna lakuna iza imena pape: "*a domino pape Joanne ...*"¹⁶² Da je riječ o izvorniku, po Gunjači ne bi bilo lakune. Smatramo da se i ta lakuna treba drukčije tumačiti, tj. onako kao i već spomenuta lakuna "*consecrans et am ... in*". Naime, neposredno pred tom lakunom u P čitamo da je Ivan Ravenjanin izabran za nadbiskupa "*sub annis domini MCII*" i da je nakon toga "*posvećen od pape Ivana ...*". Ako uzmemo u obzir da u HSM nalazimo još neke potanje kronološke informacije kojih u HS nema, onda možemo zaključiti da u HSM nalazimo nagovještaj pokušaja utvrđivanja kronološkog reda koji, čini se, Tomi nije bio ni nakraj pameti. Evo podataka koji nas ovdje zanimaju:

¹⁵⁸ Gunjača, n. dj. (bilj. 145), 13, 1975, 202.

¹⁵⁹ HSM, slika 63.

¹⁶⁰ HS, 55 – 56.

¹⁶¹ N. Klaić, n. dj. (bilj. 115), 46; n. dj. (bilj. 134), 87. Ali usp. i N. Klaić, n. dj. (bilj. 115), 35.

¹⁶² HSM, slika 37 (4. redak odozgo).

Na fol. 622v¹⁶³ HSM uz ime pape ("Joannes") dodaje "quartus" i precizira: "sub annis DCXXV". To je podatak koji je dosta blizu povijesnoj istini, jer je papa Ivan IV. nosio tjaru 640 – 642. i doista poslao opata Martina u Dalmaciju i Istru.

Na fol. 624v¹⁶⁴ nalazimo ponovno dopunu. Dok HS spominje samo papu ("summus pontifex"), dotle HSM precizira da je riječ o *Joannes quartus*. HSM i HS složno navode da je taj papa poslao u Dalmaciju Ivana Ravenjanina, s time da HSM odmah dodaje (fol. 625r)¹⁶⁵ "sub annis domini MCII". Prema identičnom tekstu HS i HSM papa je konsekri-
rao Ivana Ravenjanina, a samo HSM dodaje da je riječ o papi "Joanne ...". Po svemu se čini da je ovdje trebao biti broj pape, ali zašto prepisivač nije dodao riječ "quartus" kad je riječ o istom papi za kojeg HSM nešto ranije (vidi našu t. 1) kaže upravo to: "*Joannes quartus*". Čemu lakuna?

Sastavljač HSM povezao je djelovanje nadbiskupa Ivana Ravenjanina s pismom pape Ivana upućenim nadbiskupu Ivanu i njegovim sufraganima i pismom istoga pape upućenim Tomislavu, hrvatskome kralju i Mihajlu, humskom vojvodi, dalmatinskom kleru i cjelokupnom narodu Slavonije i Dalmacije. Taj papa koji je pisao ta pisma i koji je po tvrdnji HS i HSM prenio sva prava salonitanske crkve na splitsku crkvu "*ut aparet infra in concilio*" (!) nije, dakako, mogao biti isti onaj papa Ivan kojemu je sastavljač HSM dodao (povijesno ispravno) brojku "quartus", i to čak na dva mjesta i za kojeg je napisao "sub annis DCXXV".

Nije li prepisivač teksta P uočio golemu nepriliku, u koju se upleo sastavljač HSM i lakunom pokušao čitatelju sugerirati svoju sumnju? Čini se da sastavljač HSM nije u fol. 625r napisao "*Joanne quarto*", već jednostavno "*Joanne*" (bez brojke i bez lakune). Ako je tako, lakuna u P nije posljedica nesposobnosti prepisivača da pročita predložak, nego upravo obratno, posljedica njegova razmišljanja i želje da svoje dvojbe istakne lakunom na isti način kao i u "*consecrans et am... in*" i u praznom prostoru prije "*Virum valde* itd."

Iz svega naprijed navedenog proizlazi da je P prijepis, i to prepisivača koji je razmišljao nad tekstom koji je prepisivao i pokušao upozoriti čitatelja na one dijelove teksta koji su mu se činili nejasnim – ali koji je koji put, kao svaki prepisivač, pogriješio u prepisivanju. Posebno je pitanje neobični dodatak u tekstu na fol. 625r "*sub annis domini MCII*" koji je očito besmislen. Kronološke nadopune, koje je u svojem tekstu sastavljač HSM dodavao uz preuzeti tekst iz HS, koji se odnosi na vrijeme od sutona Salone dalje, nisu inače besmislene: po HSM Pelagije je umro 593. g. (točan datum: 7. II. 590); Salone je po HSM osvojena 625. a iste je godine papa Ivan IV. poslao opata Martina u Dalmaciju i Istru (Ivan IV. je vladao od 24. XII. 640. do 12. X. 642). Međutim Ivan X. (kojemu broj prepisivač svjesno ispušta) bio je konsekri-
ran u ožujku 914. i vladao je do lipnja 928. Otkud najednom "MII"? Mislimo da je riječ o očitom *lapsus calami* prepisivača. Umjesto "CMII" što bi opet približno odgovaralo ne samo papi Ivanu (X) nego i pismima toga pape splitskom crkvenom saboru.

¹⁶³ HSM, slika 32.

¹⁶⁴ HSM, slika 36.

¹⁶⁵ HSM, slika 37.

3. Dodatni Gunjačini prigovori

U 3. svesku svojih Ispravaka i dopuna¹⁶⁶ Gunjača se vrlo kritički osvrnuo na neke postavke N. Klaić, i to s različitim uspjehom.

Na str. 212 Gunjača prigovara da N. Klaić nije ispravno donijela tekst o nadbiskupima Absalonu i Petru.¹⁶⁷ Prigovor je opravdan. Imamo dojam da se N. Klaić jednostavno "smotala" u upotrebi petita, kurziva i garmonda, slično kao i na nekim drugim mjestima.¹⁶⁸

Na istoj stranici Gunjača prigovara da je N. Klaić izostavila iz Tomine HS riječi *nullus erat* i *Defunctio autem bone memorie Crescentio archiepiscopo electio*. Prigovor nije opravdan. Prvospomenute riječi navela je N. Klaić ispod teksta na str. 89, bilj. 410, a drugonavedene na str. 50, bilj. 269.

Gunjača, nadalje, iznosi prigovor da je N. Klaić u svome tekstu HSM, koji ona donosi po P, promijenila "*Urborum*" u "*Serborum*"¹⁶⁹ i da je u bilješki 620 označila "kako samo Propagandin primjerak prijepisa ima *Urborum*" iz čega po Gunjači slijedi da svi ostali prijepisi imaju "*Serborum*". Smatramo da *Urborum* doista ne treba mijenjati u *Serborum* i da su Gunjačina objašnjenja, provedena na drugom mjestu, prihvatljiva.¹⁷⁰ Ali svojim dodatnim prigovorima Gunjača je učinio sebi nepotrebnu teškoću. Naime, N. Klaić izričito upozorava: "Ako se (pogreške) povlače u svim rukopisima, onda je u bilješki označeno samo slovo P (Propagandin rukopis)."¹⁷¹

Ne čine nam se opravdanim ni Gunjačini dokazi da barberinski rukopisi ne potječu iz P. Naime, Gunjača¹⁷² upozorava na to da na fol. 616v u P postoji riječ "*explicit*", a na fol. 613r lakuna, dok ni jednog ni drugog nema u barberinskim rukopisima. Nadalje, u P na fol. 633v nema teksta *Maximus Salonarum Dalmatie episcopus in decreto synodi apud Sardicam*, dok se naprotiv u barberinskim tekstovima nalazi taj tekst. Primjedbe nisu odlučujuće: prepisivač barberinskog teksta mogao je lako preskočiti riječ *explicit* i lakunu na fol. 613r, a upravo spomenuti odlomak na fol. 633v nije drugo nego Lucijeva bilješka.¹⁷³

4. O izbačenim i ubačenim većim odlomcima u HSM

a) Dosta je lako odgovoriti na pitanje zašto HSM nema poglavlja I. (*De Dalmatia*)¹⁷⁴ i IV. (*De constructione edificii quod Spalatum nuncupatur*)¹⁷⁵ koja se nalaze u HS.

¹⁶⁶ Gunjača, n. dj. (bilj. 145), 3, 1975.

¹⁶⁷ HS 65; HSM 116 – 117.

¹⁶⁸ Npr. HSM, 94, redak 10 odozgo riječi "*Joanne*" bi trebala biti tiskana garmondom, a ne petitom, i isto na str. 109 redak 26 odozgo ("*archi*"), isto na str. 110 redak 9 – 10 ("*archiepiscopus*") itd.

¹⁶⁹ HSM, 99.

¹⁷⁰ Gunjača, n. dj. (bilj. 145), 2, 1973.

¹⁷¹ N. Klaić, n. dj. (bilj. 115), 69.

¹⁷² Gunjača, n. dj. (bilj. 131), 182; n. dj. (bilj. 145), 204.

¹⁷³ N. Klaić, n. dj. (bilj. 115), 106.

¹⁷⁴ HS, I – 15.

¹⁷⁵ HS, 10 – 11.

Naime, prvo poglavlje ne odnosi se na dalmatinsku crkvenu povijest, već opisuje Dalmaciju u antici. U četvrtom poglavlju HS govori se doduše o Dioklecijanovim progonima kršćana, ali to je dio opće crkvene povijesti, a nije neka specifičnost Dalmacije. Riječ je i o papi Gaju, koji je doduše bio Dalmatinac (*natione dalmaticus*), ali se i njegovo djelovanje kao pape odnosi na cjelokupno kršćanstvo, a ne posebno na crkvu u Dalmaciji.

Sastavljač HSM izbacio je iz svoga teksta i legendu o mučeniku Domniju,¹⁷⁶ koji je živio u doba Dioklecijana i koji je pretrpio mučeničku smrt u gradu *que Julia Crisopolis appellatur*. Zbog čuda koja su se događala na njegovu grobu, nastavlja HS, Salonitanci su ukrali njegovo tijelo i prebacili ga u Salonu. Umjesto te legende HSM ubacuje u tekst uz prvu legendu o Domniju, učeniku Sv. Petra, još jednu legendu o istom mučeniku. Zašto je sastavljač HSM ispustio legendu o onom drugom Domniju iz doba Dioklecijana? Skloni smo u tome vidjeti pokušaj samostalnog razmišljanja sastavljača HSM. Iz Tomina teksta (HS) proizlazilo bi kao da splitska crkva ne poštuje moći Sv. Dujma, učenika Sv. Petra, već mučenika, koji je nastradao u dalekom gradu u doba Dioklecijana. Izbacivanjem ovoga drugoga Dujma zapravo se jača apostolicitet salonitansko-splitske crkve jer bi se na osnovi legende koju donosi Toma, a HSM ispušta opravdano postavilo pitanje poštuje li Split moći učenika Sv. Petra ili onoga Dujma iz doba Dioklecijana, čije su tijelo Salonitanci ukrali i prenijeli u Salonu.

Ali, zašto je sastavljač HSM izbacio iz svoga teksta i prijenos kostiju Sv. Dujma i Anastazija, o kojem piše Toma u poglavlju XII. HS?¹⁷⁷ Reklo bi se na prvi pogled da je to povezano s izbacivanjem legende o drugom Dujmu. Ali tome nije tako. U XII. glavi Toma priča o odluci salonitansko-splitskog nadbiskupa Ivanu Ravenjaninu da se iz Salone prebaci *corpus beati Domnii pontificis* – a *Domnius pontifex* ipak ne može biti nitko drugi nego upravo učenik Sv. Petra, jer je onaj drugi Domnij živio daleko od Salone pa prema tome nije ni mogao biti salonitanskim biskupom. A obratno, Sv. Domnije je bio, sve po HS, učenik Sv. Petra, koji je poslao na jadranske obale tri biskupa (*pontifices*), i to Apolinara u Ravenu, Marka u Akvileju i Domnija u Salonu. Zašto je dakle sastavljač HSM ispustio XII. poglavlje HS? Kako je HSM donio čak dvije legende o Dujmu, učeniku Sv. Petra, trebalo bi očekivati da je sastavljač HSM iskoristio podatak o prijenosu tijela biskupa Dujma iz Salone u Split. Moralo je dakle biti nešto u Tominoj priči o prijenosu što je sastavljaču HSM smetalo.¹⁷⁸ Ako je sastavljač HSM ispustio iz svojeg djela uvredljive vijesti o Hrvatima i Slavenima, primitivcima i heretičarima (VII. poglavlje HS) i o "prokletoj shizmi" "Slavena – Gota" u doba nadbiskupa Lovre (XVI. poglavlje HS) žrtvovavši pritom mnoge dragocjene vijesti o splitskoj crkvi u doba toga nadbiskupa, onda nije daleko misao da je možda i opis prijenosa tijela Sv. Dujma i Sv. Anastazija ispušten zato što se u tom poglavlju Slaveni prikazuju kao opasni neprijatelji pobožnih akcija Splitskana. Naime, po Tominu pričanju Splitskani uz veliki oprez dolaze do Salone i "bojeći se da ne budu iznenada spriječeni od Slavena,

¹⁷⁶ HS, 9.

¹⁷⁷ HS, 34 – 35.

¹⁷⁸ N. Klaić, n. dj. (bilj. 115), 37 – 38 pogrešno misli da je ispuštanje ovoga poglavlja "logična posljedica prijašnjeg rada sastavljača HSM: on potpuno opravdano smatra suvišnim govoriti o prijenosu kostiju onih svetaca o kojima nije htio da ništa kaže".

velikom brzinom" odnose pronađene kosti u Split pa kada utvrde da su zabunom uzeli tijelo mučenika Anastazija, vraćaju se drugoga dana, pronalaze pravo tijelo i "s najvećom brzinom" prenose i njega u Split. Prohrvatski, proslavenski nastrojenom sastavljaču HSM možda se nije mogao sviđati takav prikaz, po kojem su Slaveni (Hrvati) unatoč svemu nastojanju Ivana Ravenjanina ostali još uvijek divlji narod, koji ometa Splitskane u njihovim bogobojaznim akcijama.

Noviji autori opetovano su se zadržali na pitanju zašto je u HSM ispuštena cijela glava XVI. Gunjača je 1951. g. neuvjerljivo tumačio da je Toma o Lovri dosta znao pa da je zato odlučio da o njemu ne prikuplja građu u HSM s time da će o tome "pisati tek u definitivnoj redakciji",¹⁷⁹ tj. u HS. Kasnije, 1973, promijenio je mišljenje i dokazivao da je Toma pisao Koncept (= HSM) na slobodnim listovima, od kojih su se izgubili upravo listovi na kojima se govori o Lovru.¹⁸⁰ N. Klaić je 1967. i 1979. s vidljivom nesigurnošću¹⁸¹ razmišljala o tome da autor HSM možda nije mogao doći do izvornog materijala pa je radije poglavlje jednostavno ispustio. Na drugom se mjestu (1971) izrazila još rezerviranije, naime, da je XV. poglavlje izostavljeno "iz nepoznatih razloga".¹⁸²

Čini nam se da ne bi smjelo biti sumnje da je sastavljač HSM ispustio XVI. poglavlje zato što mu se ono zbog antihrvatske i antislavenske tendencije nije nikako sviđalo, drugim riječima, da je HSM svjesno i namjerno uklonio one dijelove HS koji su bili naglašeno antihrvatski i antiglagoljaški.

Dakle, sastavljač HSM izbacio je poglavlje HS (ili dijelove poglavlja)

– zato što se neka poglavlja uopće ne odnose na dalmatinsku crkvenu povijest (I. i IV) i

– zato što neka imaju protuhrvatske odnosno protuslavenske tendencije, koje se sastavljaču nisu sviđale.

b) Naprotiv, u HSM se nalaze ubačeni u osnovni tekst HS druga legenda o Sv. Dujmu,¹⁸³ katalog salonitanskih biskupa,¹⁸⁴ zaključci salonitanskih sabora,¹⁸⁵ papina pisma i zapisnik sa splitskog sabora,¹⁸⁶ vijesti o Zvonimiru,¹⁸⁷ isprava kralja Geze iz 1143,¹⁸⁸ isprava pape Urbana III. iz 1182. g.¹⁸⁹ i zapisnik sa crkvenog sabora iz 1185. god.¹⁹⁰

¹⁷⁹ Gunjača, n. dj. (bilj. 131), 22.

¹⁸⁰ Gunjača, n. dj. (bilj. 145), 122.

¹⁸¹ N. Klaić, n. dj. (bilj. 115), 47 = n. dj. (bilj. 134), 188.

¹⁸² N. Klaić, n. dj. (bilj. 115), 27.

¹⁸³ HSM, 73 – 75.

¹⁸⁴ HSM, 76.

¹⁸⁵ HSM, 77 – 85.

¹⁸⁶ HSM, 95 – 106.

¹⁸⁷ HSM, 110 – 112.

¹⁸⁸ HSM, 115 – 116.

¹⁸⁹ HSM, 115 – 116.

¹⁹⁰ HSM, 123 – 124.

c) iz prednjega slijedi da je svrha HS različita od one HSM. HS je djelo kojim Toma daje literarni oblik svojim političkim uvjerenjima (i animozitetima). HSM je djelo u kojem je sastavljač sabrao građu za dalmatinsku crkvenu povijest do 1185. Pritom je za njega pojam "građe" nešto drugo nego danas. Za njega su "građa" uz ostalo i druga legenda o Sv. Dujmu – pa čak i samo djelo Tome Arcidakona.

Nadalje iz prednjega slijedi da je sastavljač HSM imao posve drukčije političko uvjerenje od Tome Arcidakona. Toma je izrazito antihrvatski raspoložen, a sastavljač HSM marljivo "trijebi" iz HS sve one odlomke koji mu se ne sviđaju, a u svojim dopunama kao "građu" daje i navodni epitaf kralja Zvonimira, izrazito prohrvatski nastrojen. Dovoljno je navesti samo riječi

Flete iam proceres principe honorum

Senes atque puberes terre Croatorum,

da se vidi da sastavljač HSM duboko – ali oprezno (jer navodi navodne riječi epitafa, a ne svoje riječi!) – žali za "posljednjim hrvatskim kraljem".

Dakle, HSM je prohrvatski sastavljeno djelo koje sadržava građu za povijest dalmatinske crkve – ali samo do 1185. g. Zašto samo do 1185?

Treba upozoriti da HSM ne obuhvaća cijeli zapisnik sa crkvenog sabora iz 1185. g., već da je prepisan samo njegov prvi dio¹⁹¹ koji se odnosi u prvom redu na vlast splitskoga nadbiskupa nad biskupima njegove metropolije i na još neka općecrkvena pitanja (npr. anatemiziranje heretika i odluka o štovanju Blažene Djevice Marije). Ispušten je cijeli drugi dio zapisnika u kojem je utvrđena nova organizacija biskupija i podjela teritorija među njima tako da su utvrđene granice splitske nadbiskupije, kninske, trogirске, skradinske, ninske, senjske i krbavske. Pri toj reorganizaciji najvažnija se odluka ticala upravo ove posljednje biskupije: "ovaj je crkveni sabor (...) kreirao biskupiju Krbavsku, dosada (od 1163.) parohiju splitske nadbiskupije".¹⁹² Drugim riječima, od 1185. g. počinje povijest krbavske biskupije.

Prema tome, upravo spomenuto pitanje, zašto HSM doseže do 1185. g. trebalo bi preformulirati u nešto preciznije pitanje: zašto HSM doseže do splitskog crkvenog sabora u 1185. g., ali ne obuhvaća i na njemu utvrđenu reorganizaciju biskupije?

5. Zašto HSM ide samo do 1185?

Šišić to objašnjava tezom da sastavljač HSM "nije posve dovršio",¹⁹³ Gunjača misli da "nema razloga sumnji da je i H. s. maior dalje tekla", drugim riječima da je postojao i nastavak, samo što se izgubio,¹⁹⁴ a po N. Klaić sastavljač je "stigao prepisati i preraditi" tekst HS samo do glave XXII.¹⁹⁵ Drugim riječima, naši autori smatraju da sačuvani tekst HSM u biti samo slučajno seže do 1185. g.: nastavak je navodno izgubljen odnosno sastavljač nije rad dovršio. Dodajmo da je D. Mandić¹⁹⁶ bez detaljnijih raščlamba

¹⁹¹ HSM, 125. Usp. CD II, 192, br. 189 od 1. V. 1185.

¹⁹² F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, 3. izdanje, Zagreb 1963, 171.

¹⁹³ Šišić, n. dj. (bilj. 80), 416, bilj. 23.

¹⁹⁴ Gunjača, n. dj. (bilj. 131), 220.

¹⁹⁵ N. Klaić, n. dj. (bilj. 115), 52.

¹⁹⁶ D. Mandić, *Rasprave i prilozi iz starije hrvatske povijesti*, Rim 1963, 9.

ustvrdio da je HSM napisao nepoznati autor 1185. g., pa da je to razlog zašto HSM ne seže dalje. Ali, HSM je sastavljena, po svemu se čini, nakon HS.

Prije pokušaja odgovora za naše je raščlambe nužno usporediti i dva kataloga salonitansko-splitskih biskupa, i to onaj što ga je Farlati objavio iz "Collectanea" modruškog biskupa Šimuna Kožičića-Begne (dalje katalog B) i onaj koji je objavljen uz, bolje reći neposredno pred najstarijim sačuvanim primjerkom HSM, tj. pred P (dalje katalog P).

Katalog B očito je sastavljen prema podacima iz HSM,¹⁹⁷ jer slijedi redoslijed HSM, nadalje jer nema u njima nadbiskupa Lovre i jer završava ondje gdje završava HSM (P), tj. sa crkvenim saborom u Splitu iz 1185.¹⁹⁸ Katalog P završava s nadbiskupom Andrijom Kornelijem (početak XVI. stoljeća). Taj katalog mnogome odudara od HSM. Za vrijeme splitske nadbiskupije (počevši od Ivana Ravenjanina) katalog P nema dva nadbiskupa koja ima katalog B, a ima 6 nadbiskupa koje nema katalog B, i to, što je najvažnije, spominje nadbiskupa Lovru. Što se pak tiče salonitanskog razdoblja, katalog P sadržava čak 62 nadbiskupa, za razliku od kataloga B kojih ih ima samo 25. Kako to da se pred tekstom P, kao najstarijim rukopisom HSM, nalazi drugi, mnogo obilatiji katalog, koji sigurno nije uzet ni iz HSM i koji usto ide mnogo dalje od teksta HSM? Očekivao bi se uz tekst HSM koji ide do 1185. katalog koji također ide do te godine i koji se vrlo dobro (uz rijetke izuzetke) slaže s katalogom B.

Smatramo da odgovor na ovo pitanje može dati okolnost na koju je Gunjača s pravom upozorio, tj. da P nije izvornik, već prijepis. Više je nego vjerojatno da je ubrzo nakon sastavljanja HSM nepoznati sastavljač sastavio katalog B u prvom redu na osnovi podataka iz HSM, nadodao iz drugih vrela nadbiskupa Amabilisa (kojeg nema u HSM), vijest o krunidbi kralja Svinimira itd. Kada je pak nepoznati prepisivač prepisivao HSM, on je pred sobom očito imao drugi kompletniji katalog od kataloga B i, kako mu se zbog toga više sviđao taj drugi, bogatiji katalog, prepisao je njega (a ne katalog B) i prijepis toga kataloga metnuo ispred svoga prijepisa HSM (P).

Treba upozoriti na još nešto. Smatramo da ne bi smjelo biti sumnje kako je točna Šišićeva tvrdnja da su i katalog, koji smo nazvali katalog P i HSM "istom rukom napisani",¹⁹⁹ ali da je isto tako točna i Gunjačina tvrdnja da su neki sitni dodaci tom katalogu naknadno pridodani,²⁰⁰ tj. da ih nije pisala ista ruka koja je pisala katalog P i sam tekst HSM. Među te sitne dodatke treba svakako ubrojiti i bilješku uz zadnjepomenutog nadbiskupa, tj. uz Andriju Kornelija. Bilješka glasi: *venetus 1512*.²⁰¹ Time postaje

¹⁹⁷ Uz neke dodatke iz drugih vrela, npr. podatak o kralju Zvonimiru uz nadbiskupa Krescencija: *eius tempore coronatus est rex Svinimirus anno 1076; obiit circa annum 1104*. Podatak je vjerojatno uzet iz isprave kralja Zvonimira objavljene u CD I, 141, br. 110, u kojoj nalazimo oblik Suinimir i godinu MLXXVI.

¹⁹⁸ O tome vidi izvrsna zapažanja N. Klaić, n. dj. (bilj. 111), 60 – 64 s nekoliko lako uočljivih *lapsus calami* (dva puta 1075 umjesto 1175 i 1082 umjesto 1182). Po mišljenju N. Klaić, n. dj. 64 u katalog je ušao podatak o smrti nadbiskupa Krescencija "iz nekog drugog izvora". Smatramo da je i taj podatak uzet kombiniranjem iz HSM. Naime, tamo stoji (HSM, 113) da se Koloman vratio iz Dalmacije u Ugarsku 1103, a nakon toga slijedi podatak o Krescencijevoj smrti. Iz toga je sastavljač kataloga zaključio da je Krescencije umro poslije Kolomanova povratka i zapisao godinu 1104.

¹⁹⁹ F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije I, Zagreb 1914, 151, bilj. 2.

²⁰⁰ Gunjača, n. dj. (bilj. 131), 181: "koliko je u doba toga dodavanja još postojalo sjećanje".

²⁰¹ Ovdje, za razliku od kataloga P i rukopisa P, brojka 5 ima oblik E, tj. donji krak je zavinut nadesno. Vidi Gunjača, n. dj. (bilj. 131), slika 9 (između stranica 244 i 245).

razumljiva pogreška kasnijeg dopunjavatelja na koju je upozorio Šišić, naime, da je Andrija Kornelije izabran tek 1514. i da je u Split došao tek 1523.²⁰² Šišiću je to bio dokaz za tvrdnju da su katalog P i sam tekst HSM (u P) nastali u vrijeme kada se više nije točno znalo kada je nadbiskup Andrija Kornelije došao na biskupsku stolicu. N. Klaić je s pravom decidirano ustvrdila da su i katalog P i sam P pisani istom rukom, ali nije uzela u obzir Gunjačino zapažanje da su neke bilješke uz zadnje nadbiskupe pisane drugom rukom. Ali njoj se nije sviđao Šišićev zaključak da je rukopis P nastao "mnogo dočnije" pa je dodala: "Nije potrebno zbog pogrešnog podatka o nadbiskupu Andriji Korneliji stavljati, kao što to čini Šišić, rukopis što dalje u XVI. stoljeće."²⁰³ Kako to "nije potrebno"? Ako bi pogrešan podatak o 1512. bio pisan istom rukom kao i ostali podaci iz kataloga P, onda bi ipak bilo "potrebno" nepoznavanje činjenice da je Andrija Kornelije bio izabran tek 1514. nekako obrazložiti, a takvo nepoznavanje bilo bi nezamislivo do 1536. g. kada je Andrija Kornelije umro, a vjerojatno i još neko vrijeme nakon toga. Činjenica da je podatak o "1512." tek kasnije nadopuna pisana drugom rukom, uvelike pojednostavnjuje problem: prepisivač je očito vjerno prepisao iz izvornika kataloga P sve podatke o splitskim nadbiskupima do Andrije Kornelija, tj. upravo do doba modruškog biskupa Šimuna Kožičića-Begne koji je također umro 1536, a onda je kasnije neki nepoznati dopunjavatelj dodao još nekoliko glosa, među njima i onu pogrešnu "1512".

Ova raščlamba uz ostalo upozorila je na dva važna razdoblja koja se odnose na HSM:

- razdoblje nadbiskupa Petra, koji je sazvao splitski crkveni sabor u 1185. g.
- razdoblje modruškog biskupa Šimuna Kožičića-Begne (1509 – 1536) i splitskog nadbiskupa (1527 – 1536).

Ne može biti slučaj da i HSM i jedan katalog splitskih nadbiskupa (katalog B) idu samo do 1185. i da drugi katalog (katalog P) ide samo do upravo spomenutoga modruškog biskupa. On je inicijator i vjerojatno sastavljač barem dijela *Collectanea*, zbirke građe za crkvenu povijest naših krajeva, a N. Klaić je iznijela vrlo prihvatljivu tezu da je on naručitelj i HSM.²⁰⁴

Naše su dosadašnje raščlambe pokazale da je – za razliku od HS – HSM intoniran prohrvatski, tj. da su iz HS izbačeni svi dijelovi koji su pisani s očitom (Tominom) antihrvatskom tendencijom i da, obratno, ubačeni tekst o Zvonimiru nesumnjivo (ali oprezno) govori o rodoljublju i naručitelja i sastavljača HSM.

Osobito upada u oči da se tekst HSM prekida u sredini zapisnika crkvenog sabora iz 1185. g. Smatramo da je to posve razumljivo ako se uzme u obzir da je time sastavljač došao do kraja povijesti salonitansko-splitske nadbiskupije i da je tako ispunio zadatak koji mu je postavio modruški biskup, tj. sabrati građu za crkvenu povijest one nadbiskupije kojoj je Krbava kao obična župa do 1185. godine pripadala.

²⁰² Šišić, n. dj. (bilj. 199), 151, bilj. 2.

²⁰³ N. Klaić, n. dj. (bilj. 111), 6.

²⁰⁴ N. dj., 59.

Riassunto

HISTORIA SALONITANA E HISTORIA SALONITANA MAIOR – alcuni problemi

Lujo Margetić

Nella prima parte del suo lavoro l'autore si occupa delle origini di Spalato, prendendo in considerazione in primo luogo i dati forniti dalla *Historia Salonitana* (HS) di Tommaso Arcidiacono. L'analisi svolta dall'autore dimostra che Tommaso ha composto la sua opera cercando di difendere le sue convinzioni politiche ed ecclesiastiche e di diffamare i suoi molti nemici. Egli non è interessato alla ricerca storico-scientifica. Egli si sforza di aumentare la credibilità del suo racconto introducendo dati letti o sentiti, combinandoli con la sua conoscenza dei termini giuridici e con i frutti della sua immaginazione. E' davvero sorprendente la cura con la quale Tommaso evita qualsiasi dato cronologico per il periodo che va dalla "distruzione" di Salona fino all'attività di Giovanni Ravennate. Egli inventa dei particolari fantastici per diffamare i Croati-Slavi, collegandoli con i primitivi Cureti e con gli eretici Goti. Egli inventa perfino la "parziale distruzione" di Salona. Inoltre egli nel suo racconto è molto negligente ed usa p. es. il plurale dicendo "gli imperatori costantinopolitani" anche quando è chiaro che sul trono bizantino sedeva un solo imperatore. L'autore prosegue con l'analisi del racconto di Tommaso per il periodo successivo e si sofferma soprattutto sul titolo del re croato Držislav. Le notizie di Tommaso riguardanti questo periodo non si possono respingere nel suo insieme, perché si può facilmente constatare che Tommaso le aveva tratto dalle fonti per poi sciuparle con le sue combinazioni e con la sua negligenza. Infine, l'autore analizza la posizione ecclesiastica del vescovo di Spalato fino alla sua ascesa alla carica di metropolita avvenuta nella seconda metà del secolo IX – soprattutto il suo rango al Secondo sinodo di Nicea tenutosi nel 787. Quanto agli altri risultati, bisogna rilevare la dimostrazione che Salona non è stata né conquistata né distrutta.

Nella seconda parte l'autore analizza il rapporto tra la HS e la *Historia salonitana maior* (HSM) con speciale riguardo ai risultati ottenuti da S. Gunjača e dalla N. Klaić. L'autore cerca di dimostrare che la HSM è stata scritta molto più tardi della HS e che la tendenza di questa opera è contraria a quella della HS – cioè che è spiccatamente procroata. Dall'analisi risulta che la HSM è stata scritta su commissione del vescovo di Modrussa Simone Kožičić-Begna. La HSM va fino al 1185 poiché il suo redattore voleva elaborare la storia della chiesa salonitano-spalatina fino al sinodo spalatino dello stesso anno nel quale è stato fondato il vescovato di Corbavia. Dunque, si può considerare la HSM come un'introduzione alla storia di questo vescovato. L'altra differenza tra la HS e la HSM è che la HS è un'opera letteraria e politica, mentre la HSM cerca di essere una raccolta di fonti.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb

Ivan KAMPUŠ, Zagreb

Tomislav RAUKAR, Zagreb

Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

TAJNIK REDAKCIJE

Ivica PRLENDER

LEKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Zagreb, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet

Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šaljite na navedenu adresu

Cijena ovog broja iznosi 100 kuna

Izdanje časopisa sufinancira

Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Pergošićeva 8 – Zagreb

Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, svibanj 1995.

Uvez: GRAFOUVEZ, HBZ 41 – Velika Gorica